

Dunja Fališevac

**POETIČKE OSOBINE HRVATSKE
SREDNJOVJEKOVNE PROZE**

I. Uvod

Hrvatska srednjovjekovna književnost obuhvaća razdoblje od početaka pismenosti — koji su počeci uvjetovani radom Ćirila i Metoda na stvaranju zajedničkog slavenskog književnog jezika i književnosti¹ te su vezani uz rad braće oko stvaranja jedinstvene, zajedničke slavenske kulture — pa do druge polovine 16. st., kad u hrvatskoj književnosti već počinje prevladavati renesansni poetički sustav. Istodobno s renesansom supostoje i kasni odjeci srednjovjekovnog književnog stvaralaštva, odnosno: elementi karakteri-

¹ Štefanićevo mišljenje »... da ne treba isključiti mogućnost kontinuiteta od predćirilometodske latiničke pismenosti do pismenosti kasnog srednjeg vijeka...« (V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 5) ostaje u granicama hipotetičnoga, i — kako nije potvrđeno tekstovima — za povijest književnosti nije od bitnog značenja.

stični za srednjovjekovno strukturiranje književnog djela miješaju se i prepliću s elementima karakterističnima za književno stvaralaštvo renesanse u jednom te istom djelu (npr. stvaralaštvo Marulićevo i Vetranovićevo). Pa i u kasnijim razdobljima naše književnosti nastaju djela strukturirana prema modelu srednjovjekovnih književnih ostvarenja,² no u drugoj polovini 16. st. književni model karakterističan za naše srednjovjekovlje prestaje biti reprezentantom književnog stvaralaštva te ga zamjenjuje renesansni književni model, koji novim motivsko-tematskim, jezično-stilskim i izražajnim osobinama strukturira novu sliku svijeta.

Međutim, iako vremenske odrednice — donju granicu kojih možemo staviti u 8/9. st. a gornju u drugu polovinu 16. st. — nužno pojednostavnjuju zbiljsku sliku kompleksnih odnosa što postoje između srednjovjekovlja i renesanse, one ipak zatvaraju jedno jedinstveno razdoblje, u kojemu od početka pa sve do kraja žive jedne te iste jezično-stilske, motivsko-tematske i izražajne osobine i osobitosti književnih djela i jedinstveni poetički zakoni, kontinuitet kojih možemo pratiti tijekom cijelog tog razdoblja; tako jedinstvo stilskih i strukturalnih osobina jasno razgraničuje vremenski odsječak srednjovjekovlja od razdoblja renesanse.

Promatran u sinkroniji književno-estetskih sveza i odnosa, korpus hrvatske srednjovjekovne književnosti sastavni je dio korpusa sveukupne europske srednjovjekovne književnosti — a to je zajedništvo i jedinstvo uvjetovano specifičnim shvaćanjem srednjovjekovlja o mjestu, položaju i ulozi književnosti u društvu, vremenu i prostoru, uvjetovano specifičnom angažiranošću i široko utemeljenom komunikativnošću srednjovjekovne književnosti. Imajući nadalje svoje početke utemeljene u radu braće Ćirila i Metoda, rađajući se prema tome kao utjelovljenje genijalne zamisli o stvaranju slavenske kulture kao protuteže istočnoj (grčko-bizantskoj) i zapadnoj (latinsko-rimskoj) kulturi, hrvatska je srednjovjekovna književnost dubokim svezama što su postojale među slavenskim zemljama — od jezičnih i stilskih preko motivskih i tematskih do društvenih i kulturnih — urasla u jedinstveni tijek slavenskoga srednjovjekovnog kulturnog kompleksa i slavenske srednjovjekovne superstrukture. Međutim, iako je naša srednjovjekovna književnost dvostruko uvjetovana i određena navedenim dvjema nadstrukturama — strukturom slavenske i strukturom europske zajednice — njezini ostvaraji, njezine književne norme i njezin poetički sustav ipak pokazuju specifičnosti koje je konstituiraju kao hrvatsku srednjovjekovnu književnost. Osvijetliti se mogu te

² U tom smislu bila bi zanimljiva usporedba književnog oblika srednjovjekovne i barokne propovijedi ili raščlamba strukturalnih elemenata nekih oblika pučke pripovijetke, koji na našem tlu nastaju u raznim književno-kulturnim razdobljima, a svoje početke, uzore i arhetipove imaju upravo u srednjovjekovnoj našoj pripovjednoj prozi.

specifičnosti djelomično specifičnim geopolitičkim uvjetima u kojima je nastala i živjela srednjovjekovna naša književnost; sociološki činilac također je odigrao značajnu ulogu u razvoju i nastanku tih specifičnosti; no najrelevantnija je činjenica jezik kojim je ta književnost pisana. Naime, u djela naših srednjovjekovnih pisaca vrlo rano ulazi živi narodni govor te on počinje zamjenjivati hrvatsku redakciju staroslavenskog jezika; tako je hrvatska književnost jedna od prvih europskih književnosti u kojoj je *lingua vulgaris*, pučki, narodni jezik postao i jezikom pisanih djela, jezikom književnih djela, dakle književnim jezikom.

Isto je tako u oblikovanju specifičnih crta naše srednjovjekovne književnosti značajnu ulogu imao i činilac književne tradicije: nastajući kao dio slavenske kulture, ona se razvija na području dodira i ispreplitanja bizantsko-grčke i latinsko-rimske kulture, te stvara poseban poetički sustav unutar kojeg je dalje određuju razvojni tokovi i usmjerenja tog istog sustava. Tako se naša srednjovjekovna književnost istodobno potvrđuje kao općeeuropska književnost, ali se od te tradicije i odvaja, jer se konstituira kao poseban i jezični i književni, poetički sustav. To pokazuje i dokazuje ne samo analiza strukturalnih elemenata književnih ostvaraja našega srednjovjekovlja već i veze koje našu renesansnu književnost čvrsto povezuju sa srednjovjekovnom.

Srednjovjekovna književnost izrasta na tlu kršćanstva, te je jakim svezama srasla s kršćanskom religijom i filozofijom. Pojedine nacionalne književnosti, razvijajući se i nastajući na temelju grčko-bizantske ili latinske srednjovjekovne književnosti također u svojim počecima nose obilježja i karakteristike religiozno-didaktičnog. To je, vjerojatno, i bilo glavnim razlogom da se srednjovjekovna djela nisu proučavala kao književnost, odnosno da im se poricala svaka književna vrijednost. Pojedina razdoblja zapadnoeuropske kulture srednjovjekovnim su djelima pristupala s različitih aspekata: ta se djela sagledavalo ili kao spomenike jezika ili kao povijesne dokumente ili pak kao specifične nositelje nacionalnog duha i nacionalne kulture; no kao ostvarenja *književna*, ta se djela nije promatralo sve do naših dana. Međutim, suvremena proučavanja pristupaju srednjovjekovnim djelima kao književnim ostvarenjima u kojima je — iako im je namjena bila religiozno-didaktična — realizirana estetska vrijednost.³ Srednjo-

³ R. Ingarden pišući o problemu vrednovanja starih književnih djela veli: »Ako visoko cenimo neko delo uprkos tendenciji koja se eventualno nalazi u njemu, mi to ne činimo zbog društvenih ili etičkih vrednosti koje ono može ovaploćivati, nego upravo zato što ono u sebi ovaploćuje sasvim određene specifično umetničke ili estetske vrednosti, odnosno dovodi do njihove pojave u konkretizaciji. Ovo se naročito pokazuje onda kad imamo posla sa umetničkim delima iz davno minulih vremena, onima čija je eventualna 'tendencija' postala potpuno irelevantna, pa nam — iako se još može osetiti prilikom

vjekovnu književnost treba mjeriti parametrima kojima se mjeri svaka angažirana književnost, bez obzira na to kakve je vrsti i kakvog je karaktera tendencija i angažiranost što se u djelu pojavljuje. Naime, angažirana književnost uvijek ostvaruje estetske vrijednosti kao medij svog angažmana. Težeći određenom ideološkom cilju, određenoj religiozno-didaktično-moralnoj svrsi, srednjovjekovna književnost realizira te ciljeve sredstvima njoj kao književnosti jedino dostupnima — književnim sredstvima.⁴ Drugo je pak pitanje, pitanje vrijednosti te mogućnosti i kriteriji vrednovanja takvih književnih ostvarenja; međutim, očito je da naše vrijeme osluškuje, pristupa i raščlanjuje srednjovjekovna djela kao književnosne ostvaraje te da u njima pronalazi estetske vrijednosti: shvaćajući i dijeleći poetičku strukturu, strukturu teksta od izvantekstovnih struktura, iz suodnosa književno-estetskog i ideološkoga suvremena proučavanja književnosti otkrivaju određene vrijednosti, koje su konstanta vrijednosnog sustava književnosti kao umjetnosti.⁵ Osim toga, svaki sinkronijski sustav ima svoju

čitanja — pre smeta nego što nam pomaže pri estetskom poimanju konkretnog djela. Ali ako njeno pojavljivanje ne deluje negativno na strukturu djela i ne otežava proces njegovog estetskog poimanja, ona onda ne uništava umetnički vredne crte djela, i mi tek onda možemo pojmiti delo i njegovu specifičnu glavnu funkciju, koja je u skladu sa umetničkim delom.« (R. Ingarden, *O saznavanju književnog umetničkog djela*, prev. B. Živojinović, SKZ, Beograd 1971, str. 78—79).

⁴ Takvu koncepciju književnog djela iznio je praški strukturalizam tezom o dominantnoj ulozi estetske funkcije jezika u književnom djelu: »Estetska je funkcija prema tome specifična karakteristika jezika književnosti, za razliku od drugih verbalnih konstrukata u kojima estetska funkcija također može biti prisutna, ali nije dominantna. Estetska se funkcija općenito definira kao samousmjerenost (samoucelnost) neke aktivnosti, tj. u slučaju poetskog jezika orijentacija prema iskazu samome. Prema tome, poetski jezik upotrebljava svoj materijal u prvome redu u svrhu samousmjerenosti a ne u svrhu pružanja referencijalne obavijesti; on privlači pažnju na sebe. Međutim, nijedna prirodna formalna karakteristika ne razlikuje jezik u njegovoj estetskoj funkciji od njegovih drugih funkcija. Uz estetsku funkciju, koja je neophodan uvjet za umjetničko djelo, književno djelo ima niz dodatnih i sporednih funkcija: njegova funkcija može biti i referencijalna, priopćajna ...; književno djelo može sadržavati političku propagandu, ono može izražavati osjećaj svog autora.« (T. G. Winner, *Estetika i poetika Praškog lingvističkog kruga*, »Umjetnost riječi« XVI, 2—3, Zagreb 1972, str. 143—144).

⁵ Usp. o tome koncepciju povijesti književnosti što je iznosi S. Petrović: »Dok se djelo nastalo u drugom vremenu ili u drugom narodu ne situira kao vrijednost u našoj sadašnjosti, u našem sistemu vrijednosti, ono ne može biti vrijednošću za nas; dok nije vrijednost za nas, nije ni književno djelo nego spomenik pismenosti, starine, neumjetnički dokument o životu nekih drugih ljudi, pa ne može biti ni predmetom historije književnosti. Ne, dakle, prilagođivanje sistemu vrijednosti drugih vremena i naroda, ne dakle uživljavanje u prošlost, nego razumijevanje prošlosti po kriteriju vlastite sadašnjosti, izbor iz prošlosti po principima izvedenim u sadašnjosti i projiciranje vlastitog sistema vrijednosti u prošlost — prirodni su postupci historičara književnosti.« (S. Petrović, *Stanovište sadašnjosti i stanovište prošlosti u historiji književnosti*, »Umjetnost riječi« XIII, 3, Zagreb 1969, str. 184).

prošlost i svoju budućnost kao nedjeljive strukturalne elemente sustava, a evoluciju u povijesti književnosti uzrokuju kako imanentni procesi poetske strukture stalnim reorganiziranjem njezinih komponenata, tako i zahvati koji ulaze u strukturu izvana i koji donekle utječu na evoluciju književnih oblika.⁶

Srednji vijek u svojim umjetničkim ostvarenjima slijedi pravila, zakonitosti i norme antičke retorike: međutim, u srednjovjekovnim ostvarajima određena retorička sredstva i stilske crte imaju posve drugačiju funkciju negoli je to slučaj u antici, te retorika postaje konstituensom jedne nove poetike; izgrađena je ta poetika na drugačijim zakonima i strukturira jedan nov poredak književnih djela, svjetonazor kojih se temelji na novom viđenju svijeta te nosi i jedno novo iskustvo književnosti.⁷

U našoj prozi toga razdoblja možemo uočiti poetički sustav koji je nekim svojim elementima karakterističan upravo za hrvatsku srednjovjekovnu književnost, sustav koji naše književne ostvarene dijeli od ostalih slavenskih književnosti s jedne strane, a od zapadnoeuropskih književnosti srednjega vijeka s druge strane. Pa iako je naša srednjovjekovna književnost nekim svojim osobinama istovjetna s poetičkim sustavom sveukupne europske književnosti toga razdoblja, kako istočne tako i zapadne, ipak je relevantna i bitna činjenica da su naša srednjovjekovna djela prvi

⁶ Usp. o tome: »U uvjetima vremenskog pomaka od nekoliko stoljeća suvremeni primalac, naime, kao kreativni sudionik u aktu dekodiranja — komunikacije s djelom — ostvaruje i neke posve nove suodnose na relaciji forma — sadržaj, konstituira zapravo jednu novu cjelinu estetičkog poretka, poetskog označenja. Kolokacije, karakteristične veze 'jezičnih signala' (često iz raznih sustava: crkvenoslavenskog, čakavskog, kajkavskog), ritmička konstitucija i eufonija te stare proze, paralelizmi, pridruživanje osebnih konotacija, sve to izaziva specifičan odzvuk u postojećim sadržajima integralnog psihičkog života subjekta primaoca: njegovim navikama, iskustvima, estetičkim afinitetima, sposobnostima imaginacije i emocijama.« — E. Hercigonja, *Hrvatska književnost srednjega vijeka — problemi i metode lingvostilističkog pristupa*, »Dometi« VI, 7—8, Rijeka 1973, str. 6.

⁷ Usp. o tome mišljenje što ga iznosi E. R. Curtius: »Način postojanja antike u srednjovjekovlju jest i preuzimanje i preobrazba. Ta preobrazba može se očitovati u vrlo različitim oblicima; . . . ne počiva naš evropski svijet na preuzimanju antike, ni na oslobađanju od nje, već na kontinuiranu i, ujedno, svjesnu srašćavanju s njome. Evropski svijet sastoji se od antike i moderne, od staroga svijeta koji savršeno prelazi sve stupnjeve — od primitivizma pa do hiperkulture i raspadanja — i od novoga svijeta koji počinje s romansko-germanskim narodima iz vremena Karla Velikog, te, isto tako, prolazi sve stupnjeve. Ali kraj toga su ti, po smislu i razvojnoj povijesti duboko razlučeni, svjetovi toliko međusobno uklopljeni i po svjesnom historijskom sjećanju i kontinuitetu toliko međusobno srašćeni, da je moderni svijet, unatoč tome što je njegov duh potpuno nov i vlastit, najintimnije ispunjen i uvjetovan na svim područjima antiknom kulturom, predajom, oblikovanjem prava i države, jezikom, filozofijom i umjetnošću.« (E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, prev. S. Markuš, MH, Zagreb 1971, str. 27).

ostvaraji u nacionalnom jeziku, a kako se radi o umjetnosti riječi, već je samom tom činjenicom određen i okarakteriziran poetički sustav hrvatske srednjovjekovne književnosti. Osim toga, postojanje posebna poetičkog sustava što ga izgrađuju djela našega srednjovjekovlja nije određeno isključivo jezikom kojim je taj sustav izgrađen, nego je za nj isto tako relevantno i supostojanje jednog drugog poetičkog sustava na našem tlu: sustava usmene narodne književnosti. Uzajamni dodiri i prožimanje tih dviju poetika — poetike usmene narodne književnosti i pisane književnosti (iako je, kad je riječ o srednjovjekovnim djelima, termin »pisana književnost« djelomice netočan jer su naša srednjovjekovna djela upućena češće slušatelju no čitatelju, pa se to odražava i u nekim stilskim postupcima karakterističnima za proznu strukturu — najčešće u ritmičkoj prozi) kao i veze i dodiri tih dvaju tijekom naše tradicije — jedan su od bitnih dokaza samosvojnosti i posebnosti hrvatske srednjovjekovne književnosti. Povezanost i ispreplitanje tih dviju poetika uvjetovano je specifičnim položajem naše, prvenstveno glagoljske i glagoljaške književnosti, ali isto tako i položajem što ga je imala latinička i ćirilička naša srednjovjekovna književnost. Uočena je naime i često raspravljana činjenica posebnog položaja i horizontalne funkcionalnosti naše srednjovjekovne proze i književnosti uopće u odnosu na one slavenske književnosti srednjega vijeka — posebice srpsku — čija je funkcionalnost vertikalna. Tako činjenica da je hrvatska srednjovjekovna književnost u cjelini pučka, kako po svom sociološkom određenju tako i po nekim književnim postupcima istovjetnima za strukturu djela — osobito pripovjednih — narodne usmene književnosti, upućuje na zaključak o povezanosti tih dvaju književnih tijekom u samim počecima njihova ostvarivanja, na samom pragu svjedočanstava naše usmene i pisane književne riječi. Osim što su realizirana kroz medij hrvatskog jezika, osim što ih kao posebnost i samosvojnost određuju veze i dodiri s našom usmenom narodnom književnošću, djela hrvatske srednjovjekovne književnosti tvore specifičan korpus i time što predstavljaju ostvaraje koji po svom poetičkom određenju pripadaju jednom osebujnom i specifičnom sustavu žanrova. Tako ostvaraji našeg srednjovjekovlja konstituiraju osebujan sustav poetičkih i književno-estetskih vrednota, te se s punim pravom mogu nazvati hrvatskom srednjovjekovnom prozom.

II. Raščlamba

Djela hrvatske srednjovjekovne proze mogu se — u svrhu analize — podijeliti u dvije velike skupine: prvu skupinu čine ona djela kojima je bitan i dominantan element prozne strukture fabula, siže, priča, zbivanje; tu je skupinu djela moguće nazvati »pripovjedna proza i roman«; drugu skupinu tvore djela prozna struktu-

ra kojih se temelji na opisu, izlaganju, refleksiji, komentaru ili dijalogu o nekoj ideji, problemu, misli; djela ove grupe imaju logičan plan i raspored građe, komponirana su od niza misaonih cjelina, a književni su postupci u takvim djelima logički i racionalno utemeljeni, te je gnoseološka funkcija takvih djela dominantna. U njima se, doduše, nalazi i kakav fabularni, pripovjedni dio, kao što se, uostalom, i u djelima prve skupine nalazi refleksivnih dijelova; no to takva djela ne određuje primarno. Ovu drugu skupinu tekstova moguće je nazvati »refleksivna proza«, a u zagradama je označen karakter i namjena djela takve vrste: to su moralnodidaktička, retorička, propovjedna i poučna djela. Iako takva podjela ne obuhvaća mješoviti tip djela, čini se pogodnom zato što ona uvažava dominantne književne elemente strukture djela naše srednjovjekovne proze, kao što su: fabularno — nefabularno; pripovjedno — nepripovjedno; zbivanje — refleksija; pripovijedanje — izlaganje, opis, komentar; utemeljenost na mitskom načinu mišljenja — utemeljenost na logičkom načinu mišljenja; priča — zbilja; estetska funkcija književnog djela — referencijalna funkcija književnog djela.

Dalje, raščlamba djela naše srednjovjekovne proze temelji se na shvaćanjima suvremene stilistike: jedna od tih koncepcija polazi od pretpostavke i tvrdnje da se stilemi u nekom književnom djelu »... ne daju odrediti sami po sebi, nego samo s obzirom na čestotu stilskih izbora u danom kontekstu.«⁸ Takvo pak shvaćanje jasno proizlazi iz stava da »književno djelo kao cjelina dočarava svoj poseban svijet. Sadržaj rečenica od kojih je to djelo sastavljeno ne odnosi se na zbiljski svijet nego na taj posebni svijet književnog djela.«⁹ Budući da je struktura književnog djela struktura jezikom ostvarena svijeta, »funkcija stilema nije, bar ne prvenstveno u tome da odražavaju i upravljaju čitaočevu ili slušaočevu pažnju, nego su to znakovi koji strukturu svijeta što ga književno djelo dočarava čine uočljivom. I upravo ta njihova funkcionalna veza s unutrašnjim svijetom književnog djela daje im mogućnost da kod čitalaca odnosno slušalaca pojačaju estetski doživljaj. On naime nije toliko zavisao od neke najbolje usklađene nepretkazivosti stilema, koliko o njihovoj funkcionalnosti u unutrašnjoj strukturi pjesničkog svijeta.«¹⁰ Budući da su stilemi oni elementi koji otkrivaju i pokazuju unutrašnju strukturu književnog djela, funkcionalna stilska analiza mora polaziti baš od stilema. Prema tome, riječ stil — po ovakvu shvaćanju — »... označuje karakterističnu unutrašnju strukturu književnog teksta u njegovu totalitetu. Stil može dakle značiti karakterističnu unutrašnju struk-

⁸ R. Katičić, *Književnost i jezik*, u knjizi *Jezikoslovni ogledi*, ŠK, Zagreb, 1971, str. 221.

⁹ *Op. cit.*, str. 224.

¹⁰ *Op. cit.*, str. 226.

turu usko povezanu sa pišćevom slikom svijeta. U tom slučaju stil postaje bitno povezan sa smislom poruke koju pisac predaje čitaocu.«¹¹

1. PRIPOVJEDNA PROZA

Odrede li se stilemi kao znakovi koji strukturu svijeta što ga književno djelo dočarava čine uočljivom,¹² obuhvati li se pojmom »stil« ne samo određena obilježja jezika, jezičnog izraza u službi književnosti, već jedinstvo i sklad svih faktora koji čine pjesnički svijet nekog djela,¹³ elementi djelâ hrvatske srednjovjekovne proze mogu se analizirati u njihovoj funkciji izgradnje određenog pjesničkog svijeta. »Tri elementa stvaraju svet i predstavljaju na taj način strukturalne elemente epskih formi: lik, prostor i zbivanje. Oni na razne načine mogu da učestvuju u stvaranju jednog sveta.«¹⁴ Polazeći od ta tri elementa mogu se analizirati postupci upotrijebljeni u izgradnji svijeta što ga nalazimo realiziranim u djelima naše srednjovjekovne proze.

A. FABULA

Događanje je bitan strukturalni element pripovjedne proze našega srednjovjekovlja. Srednjovjekovna je pripovjedna proza, pa tako i naša, proza zbivanja, događanja, radnje, fabule, ona je bitno određena kao fabularna proza, u kojoj se pripovijeda nešto što se zbilo i dogodilo. Motivi koji grade fabule u našim su tekstovima vrlo različiti, a izvore im možemo naći u *Starom* i *Novom zavjetu*, kršćanskoj predaji uopće, rjeđe u antičkoj baštini. Kako je književnost u srednjem vijeku prvenstveno moralnodidaktična po svojoj namjeni želeći biti idealan primjer, uzorak, *exemplum* za moralan život, ona je čvrstim svezama povezana sa slušateljem, odnosno čitateljem, pa ta povezanost djelo — čitatelj/slušatelj određuje i niz postupaka u proznoj strukturi. »Bit je epskog postupka proširivanje, ono stavljanje ljudi i događanja iz prednjeg plana u jedan široki, ispunjeni prostor, u jedan veći svet. Pripovedač ima pun pregled ne samo nad vremenom koje je prošlo, već i nad prostorom; sve zbivanje o kome ima da se izveštava stalno je upleteno u jedan veći svet i okruženo tim svetom.«¹⁵ Taj drugi, prošireni plan i ispunjeni prostor nalazimo i u našoj fabularnoj, pripovjednoj prozi, koja gradi jedan poseban svijet — a taj svijet kršćanski je svijet, svijet sagrađen na religiozno-teološkom iskustvu i znanju;

¹¹ *Op. cit.*, str. 201—202.

¹² Isp. o tome: R. Katičić, *Književnost i jezik*, str. 226.

¹³ Isp. o tome: V. Žmegač, *Stil*, u knjizi *Uvod u književnost*, uredili F. Petreš i Z. Škreb, 2. izd., Znanje, Zagreb 1969, str. 501.

¹⁴ W. Kayser, *Jezičko umetničko delo*, preveo Z. Konstantinović, SKZ, Beograd 1973, str. 417.

¹⁵ W. Kayser, *op. cit.*, str. 213.

priča kao dio tog svijeta uvijek je istinita priča jer joj je uloga određena unutar tog svijeta: ona se odnosi prema tom svijetu kao stvarnost, kao zbilja, kao ono što se uistinu dogodilo. Želeći ispričati fabulu kao istinitu priču, srednjovjekovna je proza usredotočena na samo događanje i zbivanje, te su motivi koji grade fabulu najčešće dinamički motivi.

1. Tipovi razvijanja fabule. Naša srednjovjekovna proza strukturira — na simboličan način — svijet u kojemu je odnos dobra i zla uvijek nazočan, i to tako da se dobro i zlo utjelovljuje u likovima i postupcima tih likova; stoga u srednjovjekovnoj našoj prozi najčešće nalazimo stepenasti tip razvijanja fabule, gdje zbivanje teži prema određenom cilju, ali mu na putu stoje mnoge prepreke koje zbivanje retardiraju, pa svaka od tih prepreka predstavlja jednu stepenicu u razvijanju fabule. Pred likom koji utjelovljuje ideju dobra stalno se nižu prepreke čiji nositelji utjelovljuju ideju zla; tako sukobi koji su utjelovljeni u likovima na simboličan a često i alegoričan način izražavaju religiozno-etički svjetonazor srednjovjekovnog čovjeka i govore o temeljnom iskustvu književnosti srednjega vijeka. Stepnasti oblik razvijanja fabule imaju mnoga naša srednjovjekovna djela: tako su u našoj srednjovjekovnoj prozi građeni razni apokrifi: *Djela Pavla i Tekle, Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera, Djela apostola Petra i Andrije, O prekrasnom Josipu*; građena su tako i gotovo sva čudesa Bogorodice Marije što ih nalazimo u raznim našim zbornicima, zatim mnoge legende: npr. *O svetom Većeslavu, O svetom Evstahiju, Čudo svetog Nikole, Legenda o svetom Mavru, Život Marije Magdalene, Život svete Katarine, Legenda o Ivanu Zlatoustom, Čudesa svetog Jeronima, Priča o premudrom Akiru* i mnoge druge.

Uz ovaj tip razvijanja fabule, u srednjovjekovnoj našoj prozi nalazimo i rudimentarnu prstenastu izgradnju fabule koja pretpostavlja postojanje priče što služi kao prsten u pripovijesti. Tako npr. u *Dundulovom viđenju* priča o Dundulovu ovozemaljskom životu i njegovu zamiranju služi kao »moralnopoučni prsten« iz kojega se razvija samo viđenje neba i pakla, da bi se na kraju pripovijetke prsten zatvorio tako što Dundul iz temelja mijenja svoj način života preobražen onim što je vidio u paklu i na nebu i što mu je bilo uputom za dobar i moralan život. U pripovijetki *Kako bi prineseno lice Isukrstovo v Rim i kako pogibe Ana i Kajapa i Pilat* priča o Veronikinu rupcu i njezino simbolično značenje predstavlja prsten, pa iz njezina prenesenog značenja proizlazi zaplet i rasplet priče o Isusovim sucima. Pripovijetka *O djevojci bez ruku* — koja motivikom predstavlja čudo Bogorodice Marije — građena je paralelno: jedna se fabula grana u dvije, a zatim se obje fabule spajaju u jednu.

2. Oblici izlaganja fabularne građe: pripovijedanje. Najčešći oblik izlaganja fabularne građe je pripovijedanje s jedne, opis s dru-

ge strane. S obzirom na to, našu pripovjednu prozu možemo odrediti kao onaj tip u kojemu je pripovijedanje bitno, u kojemu dinamički motivi — motivi, dakle, koji zbivanje pokreću naprijed — slijede jedan za drugim, kao prozu koja je sva usmjerena na to da — u težnji za uvjerljivošću i istinitošću — bude pripovijedanje samo, da bude iznošenje događaja kao da sam događaj sebe pripovijeda:

»I pride jedan pastir i najde ga — komu běše pastiru žena tu noć rodila sina. I prinese ga k njej i reče: 'Ženo, hrani tako toga tako ovoga.' I veseljaše se o njem i izde mu ime Pariž, jer rastiše iskruživ šiju kako fariž. A ko joj běše vlašći sin rastiše jako i drugo dĕte. I kada ima bě 7 lĕt, gredihota na polje s ocem svojim i gredihota okolu dobitka. I svajevaše Pariž 2 voli i ki jeju dobaraše drugomu tomu Pariž spletiše od cvitja krunicu i kladiše na roge, a ki ne dobivaše tomu ot slame Pariž dĕlaše kučmicu.« (RT)

Vidimo, dakle, da dinamički motivi slijede jedan za drugim, da je samo zbivanje i događanje u prvom planu te da je siže u našoj pripovjednoj prozi najčešće izgrađen od malih narativnih struktura koje su povezane u kronološkom slijedu:

»I kada koli pridiše blagdan svete Marije, tada s veliku radostju pire mnoge činjahota na čast svete Marije. I minuše mnoga lĕta da tako činjahota. I tako se njima pripravi da pridosta na veliko ubožastvo. A žena njega imiše takov zakon da vsaki dan hojaše v crĕkav i pred obrazom blažene dĕvi Marije klečaše na svojiju kolenu i s plačem molitvi svoje činjaše siko govoreći: 'Zdrava Marije' do konca. I kada pride dan Vznesen'ja blažene dĕvi Marije, tada ta človek ne ĩme čim pira činiti, kako se biše navadil, i bi ga vele sram. I pojde i skri s v jednoj goni. I ondi bě jemu stojeću i pride k njemu dĕjavil učiniv se kako da bi bil sveti otac.« (ČPĐŽ)

Pripovijedanje se, dakle, odvija kao objektivno pripovijedanje, kao naracija, što proizlazi iz težnje srednjovjekovnog pripovjedača za istinitošću i uvjerljivošću, što je opet uvjetovano ideološkom funkcijom srednjovjekovnog teksta. S druge strane, usredotočenost na samo zbivanje proizlazi iz osnovne epske situacije — iz pripovijedanja u zatvorenu krugu — gdje je stvaranje napete i zanimljive fabule jedan od osnovnih zakona fabuliranja. Taj zakon, kao i ono gore rečeno, uvjetovao je — na razini stila — niz književnih postupaka i odredio niz jezično-stilskih izražajnih sredstava u našoj srednjovjekovnoj prozi, kojima je funkcija »oživljavanje ritma pripovijedanja«.¹⁶

¹⁶ Termin i izbor određenih sintaktičko-stilskih sredstava za oživljavanje ritma pripovijedanja preuzimam iz: E. Hercigonja, *Iz radova na istraživanju sintakse i stila nekih glagoljskih neliturgijskih kodeksa 15. stoljeća*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju« 7, Zagreb 1965, str. 119—140.

3. Oživljavanje ritma pripovijedanja. Jedno od najčešćih takvih sredstava je polisindet, koji su »glagoljaški pisci u odgovarajućim situacijama znali funkcionalno iskoristiti za aktiviranje izraza, postizavanje specifičnog ritma, svojevrsnog stilskog staccata kojim se postiže određeni psihološki efekat: pažnja se, naime, svaki puta nakon ponovljenog veznika vezuje uz izraz koji uza nj dolazi...«¹⁷

»I daše ga v molstir na nauk knjižni. I živiše s duhovnim arhimandritom. I biše blaženi Mikula čista pogleda i tihe besede i naplñjen be milosti i Duha svetago... i hojaše putem... i misleć na križ... i muku njega pomišljaje hodeći.« (CSN)

»I onako se mićući, nasloni prste nožne na jedan grum zemlje mnogo nestanovit. I pogledavši, vidje dva miša... I blizu bješe da je svu prigrizu. I pogleda nizdoli u onu propas nad kojom višaše... I pogledav na grum na koji bješe prste nožne začehnuo, ugleda 4 glave zmijinjje... I vrteći se onakoj, podvignu oči uzgoru, ugleda malahmo meda... i nakloni usta... I kanu mu nješto malo kapljica na jezik.« (BIJ)

»I bist v jedan dan kada kralj počet pripravljati se hote krstiti sina svojego i počet napravljati se i pojti hote va oneje gori kadi preje kćer svoju pogubil beše. I kada pridoše v pustinju velikuju kade behu zveri čudne velikosti: lefanti i lavi i medvedi i proči imi zveri, tagda kralj i vsa vojska jeho pogaše v sled jih s kopji i s meči i strelami i ubiše mnogije ot njih. I tagda načese v jednome mestě psi njih lajati ke imehu sa soboju. I kada sije slišaše slugi kraljevi da psi njih lajut, i tekoše tamo. I kada pridoše tamo, i najdoše zvere čudno... I jamše jeho pripeljaše jeho pred kralja.« (LIZ)

Funkciju aktiviziranja ritma pripovijedanja ima i upotreba takvog polisindeta gdje se pravilno i ciklički u širem kontekstu izmjenjuju dva veznika; funkcija takvog polisindeta je razbijanje jednoličnosti ritma pripovijedanja:

»I v tom čase javi se děva Marija i pokaza jej se kipom svojim. I tudje blažena děva Marija obličje se v svite njeje i přěobrazi se va obraz njeje, a nju svitami svojimi zaodě i položi va nju san tvrd i usnu tudje. A děva Marija va obličji njeje přide k mužu njeje i reče mu... I pojdosta i pridosta na mesto kadi biše djaval zapovědal. A ta člověk poče djavla zvati kalko ga běše djaval prvo naučil. I kada djaval usliša... i bi skoro naredan i pride tudje. A ta člověk reče k djavlu...« (ČPĎŽ)

4. Strukturiranje kompozicije. Navedeni primjeri pokazuju da polisindet ima ne samo funkciju aktiviranja izraza i postizavanja specifičnog ritma, nego i funkciju strukturiranja kompozicije: naime, kako se gotovo svakom novom rečenicom uvodi i nov — naj-

¹⁷ E. Hercigonja, *op. cit.*, str. 128.

češće dinamički — motiv, tako polisindetsko vezanje povezuje sve te razne motive u jedinstveni fabularni tijek, stvarajući pripovjedački svijet određenog djela. A taj je svijet izrastao na tlu kršćanske mitologije i nosi sva obilježja nadređene mu strukture mita. Kao i biblijska legenda, i srednjovjekovna priča iznosi i osvjetljuje na pojedinim pojavama samo ono što je važno za svrhu radnje, za njezino idejno i ideološko značenje; sve drugo ostaje u tami; cjelina je s najvećom i neprekidnom napetošću usmjerena k jednom cilju — religiozno-moralnom — te je utoliko jedinstvenija. Nema digresija, nema suvišnih objašnjavanja; na sintaktičko-stilskom planu takav svijet strukturira se mnogo češćom uporabom paratakse nego hipotakse; pojave se ne prikazuju u njihovoj uzročno-posljedičnoj povezanosti, jer one i nisu racionalno objašnjive, te se ne povezuju logički, već prvenstveno i jedino u kronološkom slijedu, u vremenskoj povezanosti. Naime, budući da čovjek ne može nikada spoznati ono krajnje i ono vrhunsko, prikazivanje ostaje na planu pojavnog svijeta, koji upućuje na jedan drugi svijet, ali taj svijet je samo kontekstualno nazočan (jedino vizija strukturira taj drugi svijet i upravo je zato reprezentativan književni oblik srednjovjekovlja). Rečeno je da je osnovna pretpostavka sveukupnom događanju i zbivanju istinitost prikazanoga. Tako se i prirodno i natprirodno zbivanje u našoj pripovjednoj prozi prikazuje bez ikakva jaza koji bi ih dijelio; čudo je prihvatljivo i razumljivo samo po sebi, sve što se događa objašnjivo je postojanjem Boga; upravo zato je u našoj srednjovjekovnoj prozi djelatna jedino kršćansko-mitološka motivacija.¹⁸ Zato su u srednjovjekovnoj prozi pojedini motivi vremenskom vezom povezani u jedinstvenu cjelinu, te je kronološko načelo osnovno načelo raspoređivanja fabularnog gradiva u siže.¹⁹

»I kada koga kršćenika privedihu pred toga česara, tada ih česar nujaše i zapovjedaše im da bi se otvratili ot Boga višnjaga... I va to vrēme pride blaženi Mavar v Rim... I zasliša blaženi Mavar... I to izvidiv blaženi Mavar i uboja se i pobēže v goru. I našad va oni gori jednu peć i skri se v njej. I prebiva v njej 3 mēseci ni jidući ni pjući, razvē o Božjej milosti prebivajući i svete molitve nastojeći i gospodinu Bogu slavu i hvalu vzdajući. I kada bē na isplnjen'je tretoga mēseca, tada se prigoda blaženomu Mavru usnuti molitve svete govoreći i mo-

¹⁸ Pod pojmom 'motivacija' podrazumijevam »... one dijelove teksta što u odnosu na fabularno zbivanje ili djelovanje lika (karaktera) kao nosioca zbivanja znače tumačenje, opravdanje toga zbivanja ili djelovanja, ili ga determiniraju, a vezuju se u cijele i integralne motivacijske sisteme...« (A. Flaker, *Motivacija i stil*, u knjizi A. Flaker — Z. Škreb, *Stilovi i razdoblja*, MH, Zagreb 1964, str. 160).

¹⁹ Razlikujući fabulu i siže slijedim ruske formaliste: fabula je sirovina, ukupno gradivo, a siže je literarna konstrukcija, način redanja i raspored motiva.

leći se gospodinu Bogu. A to běše va jedan večer. I kada bě o polu noći, tada pride k njemu an'jel Božji . . . I po tom ča učini Mavar: pride v grad Rim. I priduóu jemu v Rim i poznaše ga mnozi nemilostivci. I kako ga brže poznaše, tako ga tudje ješe i povedoše ga pred kneza Celerijana. I kada ga pripeljaše pred kneza, tada ga knez Celerijan uprosi . . .« (LSM)

Ovo kronološko načelo strukturiranja naše srednjovjekovne proze još jače ističe česta uporaba (npr. u *Petrisovu zborniku*) vezničke grupe »a tada« u glavnoj vremenskoj, pogodbenoj ili uzročnoj rečenici, što kao specifično sintaktičko-stilsko sredstvo ima funkciju aktiviranja kontekstualne situacije, jer »upravo ono a, izrazitije nego samo vezničko *tada* ističe vremenske odnose radnje glavne i zavisne rečenice, pojačava neposrednost kazivanja, aktivira kontekst na jedan poseban način, a sve to svojim adverbzativnim značenjem, koje se u ovakvim situacijama očito koristi s određenom namjerom (dok s druge strane i često udvajanje veznika na početku glavne i zavisne rečenice djeluje na ritam rečenice)«. ²⁰ U *Dundulovom viđenju* takvo udvajanje veznika ostvaruje osebujan ritam pripovijedanja u najdramatičnijoj epizodi — u epizodi o Luciferu:

»I kada ta djaval potegněše duh va se, a tada vse duše k sebi pritegniše.«

»I kada an'jel ovo izreče, a tada se duša najde v magnoven'ji oka v grěšnom tělě . . .« (DV)

Funkciju aktiviranja izraza i postizavanja dinamičkog ritma pripovijedanja ima i asindet, koji se također često upotrebljava u tekstovima naše pripovjedne proze:

»Ona že zveseli se velmi, načet s radostiju zvati jego . . . On že ne hote otvoriti jej . . . On že slišav sije vesel bě i šad otvori njoj dvari. Ona že všadši v dom sta pri ognji . . . Vnese že i bisažice svoje . . . Poče že i njega prositi . . . On že ne hote, ona že počet prositi njego da bi pil . . .« (LIZ)

U slijedećem odlomku *Legende o sv. Većeslavu* asindetским povezivanjem ostvaren je ritam koji ima funkciju oblikovanja dramatskog i ekspresivnog izraza u kulminacijskoj točki pripovijetke:

»Većeslava že otidu rasěčena i neshranjena. Krastěj že jerěj jeter, vzam i, položi i přéd crkvoju, pokrív plahtoju. Slišavši že mati jego, ubijen suć sin svoj, přišadši iskaše i. Uzrěvši i, pripade k srcu jego plaćući se, i sabravši vse udi tělese jego, ne smě nesti v dom svoj, na va izbě jereově, umivši oblěče i neshši, položi i v crkvi. Ubojavši že se ubijeniija běža v Hrvati. Boleslav že poslav, ne desi jeje tu. Prizvavše že jereja jetera

²⁰ E. Hercigonja, *op. cit.*, str. 129.

imenom Pavla, da molitav stvorit nad tělom Večeslavljim. Pogreboše častnoje tělo Večeslavlje, dobrago i pravednago bogočatca i Hrstoljubca; duša že jeho vzide k Bogu, jemuže i služi s gověnijem i s strahom. Krv že jeho po tri dni ne rači v zemlju iti. Treti že večer, vsěm videčim, crěki vzide nad njim, jako diviti se vsěm.» (LSV)

Čest je slučaj da se polisindet u pripovjedačkom tijeku izmjenjuje s asinetom te tako nastaje dvojadi ritam, što također ima funkciju oživljavanja ritma pripovijedanja:

»Stavšu že otročetu 17 lět u kloštra svetije děvi Bogorodice Marije, ugoti Bogu i Gospodu svojemu. I javi se v sně santizu svetaja děva Bogorodica Marija . . . Izide že paramonar santiz išče takovago člověka i ne obrěte ga. I vrati se santiz k svetoj Mariji mole se da javit jemu člověka togo. Glagola že jemu Bogorodica: 'Ubogi ki sědi pred dvammi crkvenimi ta jest člověk Božji.' Izide že paki v pritvor i obrěte i i jam ga za ruku i vede ga v crkav Gospodnju.» (LSA)

Navedeni primjer pokazuje da se naš prevodilac ili prerađivač vrlo funkcionalno koristio variranjem asineta i polisineta: naime, on upotrebljava polisindet ili za uvođenje novog motiva ili za pripovijedanje radnje koja je trajala duže od one koja je ispričana u brzu, *staccato* tempu, realiziranu asinetom.

Promatramo li našu srednjovjekovnu pripovjednu prozu u cjelini, vidjet ćemo da se polisindet upotrebljava češće nego asindet. Može se ta jezično-stilska osobina naše srednjovjekovne pripovjedne proze usporediti s jednom pojavom u srednjovjekovnom slikarstvu — s pojavom da se i najmanji djelić prostora ispuni nekim predmetom ili likom (*horror vacui*). Kao ni na srednjovjekovnim slikama, tako ni u našim tekstovima nema praznog prostora, nema pauze, nema predaha. Sve je povezano, sve je ispunjeno, ništa ne ostaje izvan jedinstvenog srednjovjekovnog shvaćanja, sve nalazi svoje mjesto u pripovjednoj strukturi, u svjetonazoru koji se temelji na kršćanskoj filozofiji.

B. OBLIKOVANJE POČETKA I ZAVRŠETKA

1. Topika i formule početka. Počeci u našoj pripovjednoj prozi često su obilježeni nekom formulom ili nekim toposom, što ih je srednjovjekovlje preuzelo iz antičke retorike i modificiralo u svom duhu. Tako kao početne motive često susrećemo formule skromnosti i pobožnosti te različitu egzordijalnu topikku, najčešće topos o Bogu stvaraocu (*Deus artifex*), koji se poziva u pomoć kao izvor nadahnuća:²¹

²¹ Isp. o tome: E. R. Curtius, *Topika*, u knjizi *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, str. 85—112.

«Bože Avramov, Bože Isakovalj, Bože Jakovalj, Bože izbavi seme pravedno svojih slug vzljubljenih sebi i tebi, Gospodi, da vjeruju va mni potoci tvoje blagosti da bim mogal stilo veliko napisati pozorišće o prekrasnom Osipě bivšim prečistim po rodu prestarago muža patrijarhe Jakova.» (APJ)

Budući da je vrlo često upućena slušatelju kojega želi poučiti i djelovati na nj moralom svoje priče, naša pripovjedna proza početak često strukturira formulom obraćanja, kojom se pripovjedač obraća direktno slušatelju/čitatelju, upućujući ga u pouku što je donosi priča:

»Sini človečasci, molju vas neprestajuće hvalite i blagoslovite gospodina Boga va vsako vrime i na vsake čase i na vsake dni i noći. Kada slnce zajde, tada vsi an'jeli ki služe ljudem na zemlji gredu pred Boga pokloniti se Bogu i prinoset pred Boga vsa dela človečaska ka učini človek ot jutra do noći dobra i zla. I ovi an'jeli ki gredu k ljudem komu služet veseleći se zač dobro delaju oni poli kih živu; se su družu an'jeli ki gredu plaćuci se k ljudem zač zlo čine poli kih živu.« (PA)

»Nahajamo da nikim dušam dana jest navlašćna prgatorija da skozi nikoga sveta muža i pravadna njega prazbi uslišane jesu. Jere kako se čte ot svetago Patricija, zač on ot Boga isprosi nikim ljudem na sem sviti prgatoriju. I to se učini tim činom.« (ČSP)

»Božji hrstjane, račite poslušati, poslušavši razuměti! Hoću vam praviti mirakul ot blaženago Mavra mučenika Božja.«

U takvim formulama česti su arhaizmi-orkvenoslavenizmi (češći nego u ostalim dijelovima pripovijetke, tako da često imamo slučaj da pripovijedanje počinje crkvenoslavenskim, a nastavlja se čistim narodnim jezikom), što uz čestu uporabu isokolona, paronomasije, a i homoioteleuta djeluje na slušatelja, privlači njegovu pozornost i uvlači ga u pripovjedni krug. Osim ovakvih početaka u našoj srednjovjekovnoj prozi nalazimo i početke koji su strukturirani drugačije. Čest je npr. slučaj da se pripovjedač poziva na *Sveto pismo* ili kakva poznata srednjovjekovnog autora, jer je za srednjovjekovnog čovjeka priznati autoritet bio neoborivim jamcem istine što je književno djelo želi i hoće prikazati i ilustrirati:

»Nahajamo v starom pisme v někeh mesteh jedan kapitul od žitija svetoga Ivana Zlatoustoga; i zač mu bě ime Ivan Zlatousti.« (LIZ)

»Čte se v Istorijah skolastikah — kada Adam biše ispujen iz raja za neveru...« (AKD)

Svoju istinitost srednjovjekovna proza dokazuje i pokazuje još jednom vrstom i načinom strukturiranja početka — to je početak koji ima karakter kronike i koji je ispričan kao niz činjenica i podataka što su se u stvarnosti dogodili, kao objektivno pripovijedanje općepoznatih stvari i događaja:

»Běše kralj (imenem Priješ) i běše velmi bogat. I v niki dan poče loviti... I drago mu bě na srci i na njem poče grad zidati i čto běše sazidal imenova svojim imenom Prějija. Potom Priješ kralj rodi sina svojego Iluša kralja. Iluš kralj učini silno dělo i prizida veće ot oca svojego i imenova svojim imenom Iluš. Potom Iluš kralj rodi sina svojego imenom Lavmedona velikoga. I Lavmedon učini silno dělo i imenova svojim imenom Lavmedonija. Potom Lavmedon kralj rodi sina svojego Ašarikuša kralja.« (RT)

2. Izravno uvođenje u pripovijedanje. No, najveći nas dio naše fabularne proze u priču uvodi izravno, *in medias res*, te već nakon prve rečenice kojom se obično iznosi podatak o liku i prostoru fabule, odmah počinje pripovijedanje događaja koji se u pripovijetki zbior. Takvim postupkom neposredno se slušateljeva pozornost privlači do u samo zbivanje; kategorija usmenog pripovijedanja, a time i »horizontalna usmjerenost« hrvatske srednjovjekovne proze i u ovom književnom postupku uvođenja pripovjedačkog motiva došla je do izražaja. Gotovo sva čudesa Bogorodice Marije što ih nalazimo u Ivančićevu zborniku strukturiraju početak uvodeći nas u pripovijedanje izravno:

»Biše eter človek domovit imiše obraz blažene Marie napisan u domu svoem; ki obraz ljubeznivo pozdravljaše na vsaki dan on i žena ego... I meju inimi čedi eju bi edan ditić.« (ČBM, 1)

»Biše edan človek ki veliko Boga ljublaše; ki počaše na navičer'e blag'dna divi Marie umileno i bogoljubivo o krusi i o vodi. I primiri se nemu biti...« (ČBM, 10)

»Bist' eter človek ki imie ženu svoju i grihova sa inu ženu i nu veće ljub'laše. Žena že nega... v žalosti prebivajući i vlize v crkav...« (ČBM, 3)

Gotovo sve svetačke legende strukturiraju početak na isti način:

»Rastislav bo, moravski knez, Bogom poušćen svēt stvori s knezi svojimi i Moravljani, posla k cesaru Mihailu glagolje...« (ŽKC)

»Bist že knez v Česeh imenem Vratislav; žena že jago naricaje-ma Dragomira. I roždša sin svoj prvěnac, krstista i, i naręsta ime jemu Većeslav. Vzrastšu že jemu jako bisi podstrići i pri-zva Vratislav, otac jago...« (LSV)

»Bě muž va onih dněh častan voljeju božjeju i blagoveran i bogočastiv imenem Nikula...« (ČSN)

Kao što se iz navedenih primjera vidi, ovakvi počeci koji nas uvo-de *in medias res*, u samo zbivanje, vrlo su česti u jednom dijelu naše fabularne, pripovjedne proze. Gotovo istovjetan način strukturiranja početaka — s karakterističnim »bist«, »be«, »beše« na prvom mjestu u rečenici — možemo naći i u usmenoj narodnoj književnosti. Bez obzira na moguće utjecaje i pozajmice jednoga

književnog tijeka od drugoga, takav način strukturiranja početka karakterizira pripovijedanje u zatvorenu krugu, gdje suodnos djelo — slušatelj određuje niz književnih postupaka.

3. Topika i formule završetka. Osim u početku, različite vrste formula i toposa susrećemo i na završetku pripovijetke. Budući da je i početno i završno mjesto priče samo po sebi istaknuto te nosi velik dio obavijesti — konativna funkcija književnog djela na ovim je mjestima dominantna — i počeci i završeci neobično su pogodni da se u njima istakne moral i pouka priče, da se istakne u kojoj je mjeri priča relevantna i uputna kao *exemplum* za život, na koji način slušatelj/čitatelj može ispričovijedanu fabulu prenijeti i upotrijebiti u zbilji, u stvarnosti. Tako su česti toposi u kojima se eksplicite iznosi poruka priče, a u formuli obraćanja preporuča se i samom slušatelju; ili se u takvu toposu iznosi pouka i obrazlaže svrha i namjena pripovijetke:

»I tako ti sudci zgiboše ki na semrt Gospodina Boga osudiše i kade im telo zgibe tu im duša zgibe. I tako imaju i ti sudci vsi zginuti ki na sem svete krivo pravdu sude.« (AIAKP)

»O prevzljubljeni Bogom dobri krstjane, ovo govoren'je ko ste slišali da je imějte vazda na vašoj dobroj pameti i družih obraćajuć k dobromu spasen'ju gusto pročitajuće ove knjige. V istinu proti tomu viděn'ju i protivu inim podobnim naši učitelji tako govore kako meju prgatoriju i meju rajem nest města ili stan'ja dušam srednjago nijednago. Budi hvala i čast i blagoslovljen'je i světlost gospodinu našemu Isuhrstu ki nas je stvoril i svoju krviju iskupil va věki věkom.« (DV)

»I ove riči ke biše vidil od muk i ot djavlov podkušen'ji suprotiv njemu, to vse učini napisati na list i da je v crikav da bi se često krat čtilo sije čtenije: da bi stari i mladi razumili kaku plaću prijemlju ki vragu služe. I tako Nikula preporučiv se Bogu, živiv 30 dni i uspe o Gospode i bi njega duša nesena na rajsku radost.« (ČSP)

Ako takvi toposi i izostanu, formula pobožnosti nikada izostati neće:

»I semu čudu bivšu, vsi nedužni sabraše se..., slaveće i hvalće Oca i Sina i Svetago Duha, jedinago Boga istinago komu jest slava i čast i poklonjen'je ninje i prisno i va věki věk.« (LSA)

»Pišućim i čtućim i poslušajućim i verujućim budi milostiv Otac i Sin i Duh Sveti i Deva Marija i njega apostoli i vsi sveti. Amen.« (DAPA)

Kao i početne formule i egzordijalna topika, i ovakvi završeci pisani su stilom koji se često razlikuje od ostalog dijela pripovijetke, od dijela u kojemu se pripovijeda:

»I to vidiv sveti Brnard ustraši se mnogo i pisa to v knjige nam na nauk. A mi to slišeće čuvajmo se da ne vpadnemo v taku muku, da Gospodin milostivi izbavi nas ot djavla i privedi nas v carstvo nebeskoje.« (VSB)

»I otvoriše se, po proročastvu, ušesa glusēh i uslišaše knjižnaja slovesa i jezik jasan bē gugnivih. I Bog se vzveseli o sem velmi, a djaval se postidē. (ŽKĆ)

Počeci i završeci u obliku toposa ili formule pisani su dakle najčešće visokim, uzvišenim stilom. Srednjovjekovna je, naime, poetika modificirala i transponirala za svoje potrebe i prema svojim estetičkim koncepcijama antičko učenje o stilovima, te je u našoj srednjovjekovnoj prozi miješanje stilova, kao uostalom i miješanje žanrova, česta pojava. Rađajući se i nastajući na predaji antičke baštine, srednjovjekovna je poetika, kao što vidimo i na navedenom primjeru, posve izmijenila smisao i funkciju antičkog poetičkog sustava te je, konfrontirajući se i nastajući u suprotstavljanju prema tom sustavu, izgrađivala sustav koji je u sukladnosti s njezinim svjetonazorom i s njezinim shvaćanjem o funkciji književnosti u društvu. Iako se srednjovjekovna estetika naime nalazi u podređenom položaju u odnosu na teologiju, to ipak ne znači da je ona u teologiji bila utopljena, nego samo to da je ona s teologijom bila povezana neraskidivim svezama. Tako je miješanje žanrova i miješanje stilova posljedavalo iz shvaćanja da funkcija književnosti nije prvenstveno estetska, nego didaktičko-moralno-religiozna: naime, određeni književni oblici i određeni jezično-stilski postupci upotrebljavaju se ovisno o stupnju referencijalnog, idejnog, konativnog, ideološkog ili ekspresivnog što ga u određenom djelu imaju. Postupak uporabe i variranja različitih stilova u jednom te istom djelu, što obilježuje našu pripovjednu prozu, nije karakterističan za književne oblike naslijeđene iz grčko-bizantske književne baštine, gdje je pravilo i načelo da svaka vrsta mora biti oblikovana stilom određenim za tu vrstu oblikovalo prozna pripovjedna djela posve drugačije; tako npr. za susjednu srpsku srednjovjekovnu prozu ovakav postupak miješanja žanrova kao i miješanja stilova nije karakterističan. No, bez obzira na izvanknjiževnu funkciju ovakvih postupaka, počeci i završeci pisani visokim stilom imaju u samom djelu — bar za suvremena čitatelja — funkciju obilježavanja, isticanja i naglašavanja same pripovjedne strukture; imaju funkciju označavanja da se stvara i nastaje jedan nov svijet, svijet srednjovjekovne priče, u kojemu se nakon obilježenog i istaknutog početka prelazi na pripovijedanje događaja koji je za taj svijet značajan, a zatim se istaknutim, obilježenim završetkom ističe da je taj svijet dokraja sagrađen, da mu je došao kraj, te se iluzija prekida, jer je djelo opisalo svoj pripovjedni i pripovjedački krug.

C. IZGRADNJA LIKA

U našoj srednjovjekovnoj pripovjednoj prozi izgradnja lika ovisi o sveukupnoj koncepciji fabule, o njezinu idejnom i ideološkom značenju; lik je, naime, posve podređen ideji pripovijetke, te je karakterizacija lika jednoznačna; lik se javlja kao nosilac određene ideje, ideje dobra ili ideje zla. Srednji vijek nastoji hijerarhizirati moralne, etičke ili društvene vrijednosti te je sklon »... karakterološkim shemama, podjelama likova na 'pozitivne' i 'negativne' u skladu sa socijalno-pedagoškom funkcijom koju su pojedini pisci namjenjivali svojim djelima:«²²

»Biše jeter kralj velmi krepak i vzmožan siloju velikoju zelo... On že iměše kćer svoju jedinočedu, krasnu i lipu velmi v zor...« (LIZ)

»Biše jedan člověk vele bogat i od toga blaga ta člověk ubožem ljudem dobro činjaše. A žena njega takoje ka vsem dobrotam pristajaše.« (ČPĎZ)

»Bě člověk blagověran v rimscejem grade imenem Evpimijan, slavan česarema rimskima Onorijem i Arkadijem, bogat zelo. Imiše rač domačedac 3 000 v sviľnih rizalĥ i v zlatih pasih. I ne imiše čeda zanje běše podružje jeho neplodi. Blagověran běše, zapovědi Božje tvoraše, pošćaše se po vse dni do 9-go časa i postavljaše 3 trpezi v domu svojem: jednu sirotam, drugu vdovicam, a tretu stranim i mimohodećim i nišćim i nedužnim. Sam že v 9. čas vkušaše hlěba svojego s črnici i mimohodećim i nišćim. Kada iděše v polaču česarevu, milostinju pred soboju šaljaše (glagolje): 'Jako něsam dostojan hoditi po zemlji Božje'.« (LSA)

Lik je u srednjovjekovnoj prozi često samo pokretač događanja, dio događanja samog:

»Cesarujući Maksentij, rimski cesar, sin Maksimilijana Augusta, koji s Dioklecijanom cesarom mnoge krstjane poklaĥ i pogubil biše vere krstjanske cića u gradu Aleksandrinskomu, strašne i žestoke zapovidi učini i položi po vsih državah i rusazi cesarstva svoga, zapovidajući svim ki u gospostvu njegovu pribivaju, da tako bogati kako ubozi imaju dojtĥ u tempal boga njihova i toti prikazati bogu onomu izvrsita posvetilišća. I tako na ta nečistiva i nepodobna dilovan'ja počē tolikoje zvati i nukati verne, nikoga laskan'ji i obitan'ji velikimi, a nikoga ljutimi i strahotnimi pritnjami mućen'ja načē goniti i silovati na takova zgoru rečena prikazališća i posvetilišća.«

(ŽSK)

²² A. Flaker, *Umjetnička proza*, u knjizi *Uvod u književnost*, str. 420—421.

Lik je u srednjovjekovnoj prozi okarakteriziran isključivo prema svojim moralnim osobinama odnosno prema srednjovjekovnom idealu kalokagathije: lik je dobar, lijep i istinit — on je tipičan u svojoj savršenosti, u svojoj apsolutnoj dobroti:

»U rečenom gradu Aleksandrinskomu biše nika divojčica imenom Katarina, Koste kralja hći, ka imiše osamnadeste let od porojen'ja svojega. Divica izvrsitom i jedinom lipostju narešena, da mnogo veće ukripljena kripostju vere svete. Bi ova pomnjom zgoru rečenoga oca njeje svakoga nauka knjižnoga urehom izvrsitom urešena, a navlastito sedmimi nauci liberalskimi ili slobodnimi naučena.« (ŽSK)

S druge strane, njemu nasuprot nalazi se lik koji je samo nosilac ideje zla što je pripovijedanje ilustrira:

»Is toga grada bil jest jedan muž rodom, imenit i glasit, imem Dundul. I ta človek biše vele proti božjej pravdě i pln zallih děl i běše vitez učinjen za volju njegovu brumna hrabrstva, jere běše hitar va ovoga světa rěčeh, a běše moćan v životě. Da to ča bi bilo o spasen'ji njega duši ob tom ništar ne mariše i gdo bi mu bil ča govoril o spasen'ji njega duši to mu běše velik nepřijatelj. I ne hotiše rad ka crkvi hoditi i ubozim i nevoljnim tim ne dadiše nigdar preda se priti ni jim nijednoga dobra ne činjaše. Redovnike i vse božje službenike tih vsiuh nenavidjaše, da piščace i trumbitare, gudce te vazda obilno darovaše i v svojej ljubvi je iměše i ča koli iměše na nje stracaše. I sega světa dikū ljubljaše i paki oholo v zlatě i v srebrě hojaše, jere imiše mnogo zlata i srebra i druge stvāri ot dike sega světa...« (DV)

Takav raspored likova i takva karakterizacija tih likova proizlazi iz svjetonazora u kojem individualnost nema značenja, u kojem je sve podređeno vrednovanju dobro-zlo, u kojem je tipičnost savršenstvo, odnosno nesavršenstvo. Budući, dakle, da lik ima funkciju ilustriranja osnovne ideje pripovijedanja, razumljivo je da je on kao tip prikazan ili hiperboličnim stilskim kompleksom (navedeni primjeri pokazuju takav način izgradnje lika) ili, što je rjeđe, naturalističkim stilskim kompleksom:

»I tu vidě djavla velikoga, kneza paklenoga ki běše gori i tamněji i grublji ot vsěh iněh ke běše viděla naprvo hodeći duša Dundulova. I njega grubosti i mrzosti ne vidě k čemu pripodobiti na sem světě da najprvo da běše črn kako ugljen'je ali kako kavran va vsakom městě ot glave do nog. Razvě to da iměše mnogo repov, a ruk iměše, kako se dobro vijjaše, 5 tisícū, a sam biše dlg kako bi 100 lakat, a biše v širinu viděn'ja lakat 10, a nohat 40 iměše kako bi v dlginju za jednu sulicu. A grlo iměše dlgo i debelo. A rep iměše vele oštar kim duše

člověčanské bodišē. I to strašno i grěšno stvoren'je ležaše na jednoj lěšē želězně ognjem gorućej. I pod tu lěsu želěznu ležaše mnogo žeravke, a okolu stojeći drugi djavli daměhu mehí kěm ne běše čísla. I okolu toga tamnoga kneza staše djavlov i k tomu duš člověčanskíh k věrovan'ju teško jest reći, da tako se maně mnjaše da jih je jedva toliko rojeno ot začela světa kolíko viděh duš člověčanskíh i djavlov vměš okolu onoga velikoga Lucifera. I ta zali vraždeník jest svezan po vsěh njega uděh želězními verugami i mideními ognjeními gorućími vele tístími. I ne bi se nigdare mogle te veruge učíníti rukami člověčanskími od veliké tístoće. I kada se ta djaval obratí na druga rebra na toj lěšē vrhu ognja i tada rasprostře vse one ruke tr zagrabi oníh duš ke okolu njega stoje i tako je sažme v nohtíh kako kada je člvěk žejan tr sažme grozd nad usta ali nad pehar. I tako djaval sažme vse one duše v nohtíh da vsím glave otpadut i ruke i noge i vse íne udi te jim vse stare kako v žrnvah i njími vrže da je rasiplje po vsěm paklě kako bob iz pesti. I tudje iz one glubíne kako iz kovačnice, od ke sam zgora rekal, izíde plamen mrzak i grozan i smrdeć. I kada ta djaval potegněše duh va se, a tada vse duše k sebi prítegníše ke bíše prvo rasiplal posvuda, opet je sažmněše kako i príja z dímom i sa smolu goruću i kamo se kolí duša izmakněše iz nohat a tu sopet k sebě repom prítegněše. I takove muķi vsagda nečísti djaval ímat.« (DV)

Navedení primjer pokazuje kako je naš prevodilac i prerađivač znao i umio iskoristiti mnoga jezično-stilska sredstva da bi lik Lucifera prikazao što življe, uvjerljivije i neposrednije. Osim mnogim neobično živim poredbama, on se koristi vrlo vješto pridjevom koji ima funkciju simbola, a također i hiperbolom — sva ta stilska sredstva stvaraju jaku i impresivnu sliku Lucifera i neobično ekspresivno djeluju na čitatelja.

Karakterizacija likova u našoj pripovjednoj prozi pokazuje da su srednjovjekovni pisci »... sa stajališta svoga nazora o životu i svijetu, savršenstvo gledali u tipičnosti, a ne u individualnosti. Njihovi su junaci morali biti idealni tipovi s izrazitim tipičnim crtama, ocrtani bez dublje psihološke analize. Tako se najveći stupanj tipičnih vrлина određenoga ljudskog lika mogao izraziti upravo hiperbolom.«²³

D. PRIPOVJEDAČ

Pripovjedač u našoj srednjovjekovnoj pripovjednoj prozi najčešće je autorski pripovjedač koji priča ono što se dogodilo. Najčešće

²³ Z. Škreb, *Osnovna stilska sredstva*, u knjizi *Uvod u književnost*, str. 282.

takav pripovjedač ne sudjeluje neposredno u pripovijedanju, što daje dojam da pripovijedanje teče samo od sebe, da se odvija samo od sebe:

»I mej tēm premog Agamenon car i vze silu hćer Rižeušu popu Križeidu gospu. I bēše Križeuš boga Pebuša sin i rasndi se Pebuš bog i pusti v grčku vojsku velik nedug i vsaki dan umirahu mmozi vitezi. I prizva Agamenon car Kalkaša popu i reče: 'Zač ta pomor bē v grčkoj vojské?' I reče Kalkaš pop ... I tudje ju vrati ocu jeje. I prišad Agamenon na stan Acčlišev i vze njega hotnicu. I prišad Acčliš i hte ga ubiti Agamenona i ošće ne tē. I sēdēše u šatorē svojem i gudēše v gusli, a ne tēše iti na rvanju.« (RT)

Međutim, u određenim trenucima pripovjedač stupa u prvi plan te karakterizira ili vrednuje stvari odnosno događaje koji se zbivaju. U takvim trenucima prekida se pripovijedanje, te se pripovjedač komentarom, lirskim izvješćem, određenom refleksijom ili apelom obraća slušatelju; pripovjedač u tim slučajevima ulazi izravno u strukturu pripovjednog toka kao fiktivni pripovjedač, a i kao lice upućeno u sveukupno zbivanje i nosilac moralnog vrednovanja događanja, te je on ujedno i sveznajući pripovjedač, pripovjedač sveznalica. Takav pripovjedač nalazi se često u našim povijesnim spisima:

»I nevirni Hrvati vazeše zlu misal i nepravden svit i meju sobom zlo više učiniše i sebi i ostatku svomu rasap i vičnje pogrjenje. I tako počеше upiti kakono Židove vapiše na Isukrsta kada reče poglavica ... I tako sramotni i nevirni Hrvati počеше govoriti vapijuće kako psi ali vuci ... I ne inako, nere kako psi na vuke lajući kada idu, tako oni na dobrog kralja Zvonimira komu ne daše ni progovoriti, nere z bukom i oružjem počеше sići njega i tilo njegovo raniti i krv prolivati svoga dobrog kralja i gospodina koji ležeći u krvi izranjen velikimi bolizni prokle tadaj nevirne Hrvate i ostatak njih Bogom i svetimi njegovimi i sobom i nedostojnom smrtju njegovom i da bi veće Hrvati nigdar ne imali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni billi. I tako izranjen ležeće a Hrvate proklinjuće izdahnu. I pojde duh njegov, po milosti onogaj ki sve može, s an'jeli veseliti (se) u vilke vilkom.« (LjIPD)

U našim srednjovjekovnim pripovijetkama — osobito u vizijama — često susrećemo pripovjedača koji prekida pripovijedanje da bi se izravno obratio čitatelju/slušatelju i poučio ga, opomenuo i istaknuo moralnu poantu pripovijetke:

»Vidite li, sinove človehćasci, da vsa dela vaša ka vi učinite na zemlji an'jeli prinosest na nebesa pred Boga, dobra i zala. I

paki reku vam: Blagoslovite gospoda Boga da budete v duše svetejem.« (PA)

U takvim situacijama srednjovjekovni pripovjedač napušta ulogu objektivnog pripovjedača te počinje govoriti stilom koji ima funkciju neposrednog emocionalnog djelovanja na slušatelja. Takav se stil realizira — na jezično-stilskom planu — čestim stilskim ponavljanjima, stilskim simetrijama, poredbama, čestom uporabom imperativa i vokativa; sva ta stilska sredstva zajedno na ritmičkom planu grade ritmičku prozu te djeluju uzvišeno:

»Razgrdčveše že se češci muži, i djavlu juže vložšu v srce jih, jakože i drčvlje v srce Judi přđatelja Gospodnja, vstaše že na gospoda svojego Večeslava, jakože Judeji na Hrsta Gospoda. Pisano bo jest, jako vsak vstavi na Gospoda svojego, Judč podoban jest.« (LSV)

»I zato vam to govoru sinom človečaskim: Hvalite Boga neprestano va vse dni i časi i v učinjeno vrime. Zač vsi an'jeli ki se raduju pridut pred Boga i takoje ki se plaču zač ne mogu imiti dobrote v človeččh tih kim služe i zato se prevele plaču.« (PA)

Općenito se za legende, apokrifne i za čuda može reći da je u njima pripovjedač objektivn, da se događanje odvija samo od sebe, da pripovjedač sveznalica ne ulazi izravno u zbivanje. Nasuprot tome, u vizijama, povijesnim spisima, prenjima (kao i u refleksivnoj prozi) pripovjedač sam ulazi u zbivanje, komentira ga ili je sudionik zbivanja. *Dundulovo je viđenje* npr., a tako i *Viden'je svetago Bernarda* i *Čistilište svetog Patricija* strukturirano tako da je pripovjedač ujedno i glavni lik pripovijetke: sva ta djela naime imaju na kraju bilješku da su ih pisali upravo oni koji su sve što je u djelu ispričano vidjeli. Takav postupak — osobito čest u vizijama — proizlazi iz težnje srednjovjekovnog pripovjedača za istinitošću i uvjerljivošću. Istim razlozima mogu se objasniti i pojave miješanja pripovijedanja u prvom i u trećem licu, što ih u tim djelima nalazimo. Naime, budući da želi djelovati uvjerljivo te u slušatelja/čitatelja izazvati ekspresivan dojam, naš pripovjedač iz pripovijedanja u trećem licu često prelazi u pripovijedanje u prvom licu. Uloga sveznajućeg pripovjedača vidi se najbolje po uporabi epiteta: naime, u srednjovjekovnoj našoj pripovjednoj prozi pridjev se gotovo nikada ne rabi u funkciji opisivanja i određivanja predmeta, već gotovo uvijek u funkciji vrednovanja, moralno-etičke karakterizacije određenog predmeta, lika, događaja. Na taj način zaključujemo da se zbivanje, događaj koji se pripovijeda, ne odvija sam od sebe, nego da ga pripovijeda sveznajući pripovjedač, koji stvari, predmete, ljude i postupke u fabuli vrednuje prema shvaćanjima srednjovjekovnog svjetonazora. Najbolje nam to može pokazati analiza pridjeva iz bilo kojeg teksta naše srednjovjekovne proze; navodim pridjeve što ih nalazimo u jednom odlom-

ku *Dundulova viđenja* (uz pridjev navodim i imenicu u najužem kontekstu):

... pln zalih děl; ubozim i nevoljnim; velikim strahom; grozan strah; ubogu dušu; nečistoj duše; večni oganj; s veliku grozu; ognjenimi nohti; o mečistivko zala; v ognji paklenom; večno goren'je; o duše okana; hvalljen'je tašće slavno; vesel'ja sujetnaja; velika sila; zalih i oholih pomišljen'ji; va večni oganj; velikom... i strašnomu i tamnomu i běše strašno glubok; radostan s veliku radostiju; nevoljne duše i sire; gori veliki i velestrašni i pustě: put vele těsan; smrad vele tužan; djavlov pregroznih i strašnih; pretužne duše i nevoljne; pretužni i gorući oganj; ledene i sněžne muke; k dolu gluboku i tamnu i nečistu; pregonki i dreseli plač; vele tamnim putem i zavojistim i teškim, po tom zalom i tamnom puti; pretešku i gorku muku; prevelikimi ranami, te strašne i nepodobne zmije; tužnu, žalosnu dušu; pretamnoje i pogibeljnoje město; prestrašno goren'je i veliku zimu; polje veliko i široko; pregorku tugu; zalomu i pogibeljnomu mostu; čudni plač; večne smrti; velik krič i silni oganj i bolězan preteška; preljute i prestrašne; Bog milosrd i pravdan; kneza paklenoga velikoga i paklenu glubinu; gori i tamneji; strašno i grěšno stvorenje; toga tamnoga kneza; zali vraždenik; želěznimi verugami i midenimi ognjenimi gorućimi vele tlstimi; plamen mrzak i grozan i smrdeć; tužni smrad; slnčanoe goren'je; zal i nečistivi djaval; moćnu maglu; skrbnu i tužnu pėsan; večna pogiběl; s velikim kričem; Bog pravedan i istinan; v velikoj gizdě; po zlē světu; veliki smehi i velika sila; moćne rukke; duše paklene i mrěže smrtne; djavoljsku volju; vele moćnejše stvari; ognjen zakrov; pokrivalo želězno; strašni dolac; zalim potaknutjem; ognjene vile želězne; ognjenim sunporom; smolu goruću; oči velike, ognjene; oganj goruć; pretužni smrad; plač neutėšeni i dreseli; nečisti zvěni; pregorku tugu; preljute kače; věrne krstjane. (DV)

Pridjevi koji se nalaze u ovom tekstu pridjevi su što izazivaju ili kakav emocionalni dojam, ili karakteriziraju predmete, pojave i događanje s obzirom na njihovo moralno-religiozno značenje. Čak i opisni pridjevi nemaju toliko funkciju određivanja pojedinog predmeta, koliko funkciju metaforične i simbolične karakterizacije: npr. 'želěznimi verugami i midenimi ognjenimi gorućimi'; 'ognjen zakrov'; 'ognjene vile želězne' itd. Funkcija epiteta najbolje dolazi do izražaja u sintagmama kao što su: 'smrad vele tužan'; 'pretužni oganj'; 'zali most'; 'plamen mrzak'; 'tužni smrad' — gdje se konkretna, predmetna datost određuje epitetom koji pokazuje isključivo emocionalni odnos pripovjedačev prema tom predmetu: »Istu tu strogu zavisnost stila od pišćevog pogleda na svet vidimo i u upotrebi epiteta. Na epitete koji su karakteristični za taj stil,

najmanje od svega može da bude primenjena definicija 'ukrasnih' epiteta. Obično oni otkrivaju takva svojstva koja su piscu neophodna kao hrišćaninu i učenom bogoslovu. Epiteti... ne teže ka slikovitosti i očiglednosti. U njima se ne nalaze konkretna obeležja pojave, već njena 'večna' suština; u isto vreme, uz pomoć epiteta pisac postiže snažnu emocionalnu boju onih pojava koje opisuje. Epiteti ističu na prvom mestu idealno obeležje predmeta, obeležje koje predstavlja njegov 'večni' i duhovni smisao...²⁴

E. PRIPOVJEDNI OBLICI

1. Opis. Od pripovjednih oblika u našim srednjovekovnim pripovjednim djelima često se nalazi opis; no funkcija opisa u srednjovekovnom je tekstu specifična: on naime ne opisuje predmet kao takav već metaforično, te ima funkciju simbolizacije prikazanoga. Hiperbole i superlativi najčešća su jezično-stilska sredstva što ih u opisima nalazimo:

»I kada pridosta k jednomu veliku dolu i strašnomu i tamnomu i beše vele strašno glubok. I biše ta dol pln goruća ognja. I biše na tom dolu pokrivalo želézno. I tlostota želézna beše šest sat lakat.« (DV)

»I kada otidosta od ovoga viděn'ja i malo prešadša uzrèsta jedan vele visok grad, vele lip, líplji vséh prvih. Ovo biše da oda vsih arti dragago kamen'ja biše zidan, različnimi obrazi zlatom dělan mēsto japna... ta zid svētljaše se i da biše veliko ljubezniv gledati. I kada vzdidosta na ta zid, ondē uzrèsta prez vsalkoga dvojen'ja lipotu ku oko človečansko ne vidē ni uho sliša ni na srce človečansko vziđe kolikuu slavu ugotova Bog ljubećim njega.« (DV)

Srednjovekovni pripovjedač u opisima često upotrebljava i nabranje, kojemu je funkcija da što bolje okarakterizira predmet te odredi njegovo simbolično značenje, a i da ekspresivno djeluje na slušatelja/čitatelja:

»... tečaše riika bistra og'njena i zelena i modra plamene...« (ČSP)

»... k jednomu veliku dolu i strašnomu i tamnomu i beše vele strašno glubok...« (DV)

No, najčešće je stilsko sredstvo u opisima — uz hiperbolu — porredba:

»... i ondi vidē jednoga mlada dētića lipa obrazom kako zvězda jutrnja.« (DV)

²⁴ D. S. Lihačov, *Poetika stare ruske književnosti*, preveo D. Bogdanović, SKZ, Beograd 1972, str. 143—144.

»... beše črn kako ugljen'je ali kako kavran va vsakom mēste ot glave do nog.« (DV)

»... ono jezero vrelo kako želēzo vre kada je kovač vari va ognji.« (DV)

»I ti zvēri bēhu kako jedni turni.« (DV)

»... oganj i plamen grediše kako iz jedne japnenice.« (DV)

»... zali kušćeri veliki kako drakuni ...« (ČSP)

»... s kim' dimom' mnozi človici van letihu kako iskre ot og'nja.« (ČSP)

»... zatim most vele dlg' ... i biše gladak kako led.« (ČSP)

»I vidēh slnce gredući kako človek nevesel dreselo i unilo.« (VV)

»Misec je podoban ženi sidecej na kolesnicah, ko sut volove vozeće kolesnicu, to su 40 an'jel vozeći ga obraz misečni.« (VV)

»I bi glas s nebese višnjago kako grom tri krat.« (VV)

Kao što se po citatima vidi, opisi su najčešći u vizijama; u ostalim književnim vrstama naše pripovjedne proze susrećemo ih mnogo rjeđe. To je i razumljivo s obzirom na motivsko-tematsko određenje vizije: prikazujući i pripovijedajući ono što drugim ljudima nije poznato (pakao, čistilište, raj), literatura vizijâ bitno je određena upravo tim opisnim elementom; na taj način ona i gradi svoj odnos prema čitatelju: opisom — koji je hiperboličan i superlativan, naturalističan i dramatičan — postiže se u čitatelja/slusaatelja neposredan emocionalni odnos, jer je bit opisa slika; kako je svaka takva slikovitost u našim srednjovjekovnim tekstovima i metaforična i simbolična, funkcija je opisa u tome da upravo preko osjetilnog i emocionalnog djeluje na moralno i etičko čovjekovo biće. Ova »neizravna« moralno-etička funkcija srednjovjekovnih djela sazdala je estetski najvrednije tekstove naše srednjovjekovne proze (*Dundulovo viđenje, Čistilište sv. Patricija, Varuhovo viđenje, Pavlova apokalipsa*); ta činjenica još jednom pokazuje i dokazuje da — iako je funkcija djela religiozno-poučna — ono svoju svrhu realizira književno-estetskim sredstvima, te mu je estetska funkcija dominantna.

2. Izvješćivanje. Najčešći pripovjedni oblici što se nalaze u našoj srednjovjekovnoj fabularnoj, pripovjednoj prozi jesu izvješćivanje i dijalog, što je i razumljivo s obzirom na ulogu pripovjedača u srednjovjekovnom djelu i na funkciju srednjovjekovne proze uopće. U legendama, apokrifima, čudesima te »svjetovnim« pripovijetkama i romanima, a i u povijesnoj prozi, ti narativni oblici — uz gdje koji komentar svezajućeg pripovjedača — u cijelosti strukturiraju pripovjedni tok djela. I u našim srednjovjekovnim vizijama — u onim dijelovima koji donose dinamički motiv — pripovjedni oblik izvješćivanja i dijaloga biva čest (statički motivi oblikovani

šu opisom). Srednjovjekovni pripovjedač, sveznajući pripovjedač, dobro upućen u ono što se dogodilo, u izvješćivanju se koristi različitim jezično-stilskim sredstvima da bi »strukturu svijeta što ga želi dočarati učinio uočljivom« (Katičić). Jedno je od tih sredstava i stilsko ponavljanje, kojemu je funkcija naglašavanje, isticanje, obilježavanje onoga što se ponavlja, a time i funkcija neposrednog ekspresivnog djelovanja na čitatelja/slušatelja:

»... kadi vidi *krive* sud'ce i pitače, *krive* svedoke, *krive* mit'nike, *krive* laž'ce...« (ČSP)

»... nalegoše na jazik *hrvatski*...; tvorahu brani mnogije s plikom *hrstjanskim*...; robljahu vse zemlje *hrvatske*... T a g d a že gospoda *hrvatska* i bani *hrvatski* dvigoše vojsku...

T a g d a že poběždena bisi čest *krstjanska*, ... t a g d a že ubiše...

T a g d a že padoše... věri radi *Hrstovi*... I t a g d a načese cviliti...« (ZPM)

»Da to ča bi bilo o *spasen'ji njega duši* ob tom ništar ne mariše i gdo bi mu bil ča govornil o *spasen'ji njega duši* to mu bēše velik neprijatelj.« (DV)

»I *sega svēta diku* ljubljaše... i druge stvari *ot dike sega svēta*.« (DV)

Osim navedenih stilskih ponavljanja, za vrednovanje stila naših srednjovjekovnih pripovjedača mnogo su značajniji oblici ponavljanja u kojima se variraju razni nastavci uz istu osnovu:

»I ta gospodar zapovēda va vse *zvone* *zvoniti* kako mrtvomu. I kako slišaše ljudi te *zvone* *zvoneći* kako (na)mrtvoga...« (DV)

»I kada se vsi *čudovahu* i tečahu ljudi na veliko *čudo*...« (DV)

»... duša... trepetati *velikim strahom* i *strašiše se*... i veše se *strašaše*...« (DV)

»... cesar rimski *betežan zalim betegom* i v njega glave *beteg* biše.« (AIAKP)

»Divica izvršitom i jedinom lipostju narešena, da mnogo veće *ukripljena kripostju* vere svete.« (ŽSK)

»Bi ova... svakoga *nauka* knjižnoga *urehom* izvršitom *urešena* a navlastito sedmimi nauci liberalskimi ili slobodnimi *naučena*.« (ŽSK)

»... *zlamen'jem* križa usta i prsi *zlamenavši*...« (ŽSK)

»... v to vrime *česarstvovaše* Nemerijan *česar*...« (LSM)

»... otpusti onomu ki *zgriši grihom* putenim.« (ŽSO)

»I mnozi likari prihodeće *celjahu* ga i ne moraše ga nijedan *isceliti* zemaljski likar.« (AIAKP)

»... zač tolika kneza tako *sramotno* ga *srahoćahu*.« (AIAKP)

Ovakve figure ponavljanja — koje je antička, a zatim i srednjovjekovna retorika neobično cijenila — vrlo su česte u našim srednjovjekovnim pripovijetkama, a u pripovjednom obliku izvješćivanja estetska im je funkcija dominantna. I paronomasia i *figura etymologica* stilska su sredstva karakteristična i za usmenu narodnu književnost, te je to još jedan element koji stvaralaštvo našega srednjovjekovlja povezuje s književnim djelima naše usmene književnosti.²⁵ Kako su pak ove stilske figure do punog izražaja došle upravo u slavenskim, odnosno hrvatskom jeziku — a slavenski su jezici osobito prikladni za oblikovanje toga stilskog sredstva — ovaj se način književnog izraza može smatrati originalnim prinosom naših srednjovjekovnih pisaca, specifičnim poetičkim elementom naše srednjovjekovne proze.

Pripovijedajući u obliku izvješćivanja ono što se dogodilo, srednjovjekovni se pripovjedač u našoj pripovjednoj prozi služi jednim karakterističnim stilskim sredstvom, kojemu je funkcija »determiniranje konteksta«:²⁶ u tom smislu srednjovjekovni pripovjedač uz imenicu rabi odnosnu ili ličnu zamjenicu (i to ili neposredno uz imenicu ili u bližem (kontekstu), vrijeme događanja određuje vremenskim prilogom (»tada« npr.), mjesto mjesnim prilogom (»tu« npr.), odnosno vremenskim ili mjesnim veznikom, što ima »... prizvuk emotivnosti koji daje posebnu boju ovakvim slučajevima...«;²⁷ povezuje pojedine rečenice ili dijelove rečenica u gusto pripovjedačko tkivo, oživljuje pripovijedanje tako što predmete i događaje čini živo nazočnima, te stvara osebujan ritam u tim proznim ostvarenjima. Navodim takva mjesta iz jednog odlomka *Dundulova viđenja*:

»I tu bēše ... ke v toj prgatoriji ... I kada jure duša uzri tada ... I tada ta duša ... da bi tamo ... I vidēvši to djavli da im ta duša ... i ti djavli obskočiše tu dušu ... A tomu gospodaru ki ta stan ... I tu bēše ... tēm ki se tu mučahu ... I tu takoj tim nevoljnīm dušam iz njih ... I tu bēhu ... a to su redovnici ... bēhu v toj mucī. I v tēh mukah mučahu se ... I tu ta duša ... te muke trpēti. I kada bē ... tako izide iz te muke.« (DV)

Polisindetska uporaba veznika »i« uz ovo stilsko sredstvo stvara živu i dinamičnu naraciju, ono što je prikazano čini bliskim, konkretnim i neposredno nazočnim te na slušatelja/čitatelja djeluje

²⁵ Ove figure ponavljanja karakteriziraju i stil naših baroknih djela (osobito Palmotićevih); kako ih osobito često nalazimo upravo u religioznoj poemi baroka — koja ima svoju prethodnicu u »starijim obradama vjerskih tema« (isp. o tome I. Slamnig, *Neke specifične crte hrvatske barokne poezije*, u knjizi *Disciplina mašte*, MH, Zagreb 1965, str. 171) — možemo zaključiti da srednji vijek i barok nisu povezani samo motivsko-tematskim elementima, već i sličnom funkcionalnošću određenih jezično-stilskih sredstava.

²⁶ E. Hercigonja, *op. cit.*, str. 131—133 (isp. bilj. 16).

²⁷ E. Hercigonja, *op. cit.*, str. 133.

ekspresivno, izaziva u njemu određene emocije (u konkretnom slučaju strah) i katarktički djeluje na njegovo moralno biće. S druge pak strane, ovakav nas postupak upućuje na zaključak da je naš prevoditelj funkcionalno koristio stilsko sredstvo karakteristično za usmenu naraciju, jer svi ti odnosno-vremenski morfemi zahtijevaju i realizaciju govorenih vrednota jezika.

3. Dijalog. Osim izvješćivanja dijalog je najčešći pripovjedni oblik naše fabularne proze srednjega vijeka, a u književnoj vrsti prenja, kontrasta, gotovo i jedini pripovjedni oblik. Zeleći, naime, djelovati na slušatelja/čitatelja srednjovjekovni pripovjedač koristi se tim pripovjednim oblikom da bi priča djelovala dramatski, istinito i uvjerljivo:

»I izvedě to Ektor kralj kako Acěliš neće na rvanju i vsaki dan izješčuje i činjaše velikú smrt u grčkoj vojskě... I prišad k njemu Urikšeš i reče: 'Gospodine Acěliš, vazmi oružje i idi proti Ektoru kralju, oslobodi krv plemene tvojego.' Acěliš mu ne otgovori nišće. I reče Brižida: 'Agamenone care, ja brže mogu naprositi Acěliša nere Urikšeš.' I prišadši Brižida gospa i reče: 'Gospodine Acěliš, primi oružje i idi proti Ektoru kralju, osvobodi krv plemene tvojego.' Acěliš i njoj ne otgovori. I pride Protokološ dojić i reče: 'Acěliš gospodine, primi oružje i poj proti Ektoru kralju i oslobodi krv plemene tvojego. Ako li ti neć', daj mi tvoje oružje eda kako tvojim glasom protivlju Ektoru kralju.' I dā mu Acěliš svoje oružje i fariža svoga i reče mu: 'Vari se, ne idi proti Ektoru kralju, ako ideš ne oć' se vratiti.' I oboruživ se Protokološ i vsedě na faniža i vze Acěliševo znamen'je. I videć Trojane znamen'je Acěliševo i běžahu kako ovce pred vlkom; i učini velikú smrt v trojskěh ljuděh. I obrati se k njemu Ektor kralj i reče: 'Kaj pujaš ove ljude kako ovce? Obrati se ka mně, ja sam Ektor kralj, trojska desnica. Ako me pobiješ, tebě budu otvorena vsa trojska vrata.' A on misli kako bi poběgal da bi pogubil glas Acělišev. I obrnu se k njemu Ektor kralj i probode ga i priveza ga k njega konja repu i vlačaše po Troji.« (RT).

»I pravljaše Anadan: 'Oće moj Akire, ne ubijaj me, da budu konjuh kobilam tvojim.' I reče Akir: 'Sinu moj, bil mi jesi kakono su vlčju dēcu učili knjizě az buki, a oni tadaje ujiše kozle.' I naće ga biti. I reče Anadan: 'Oće, molju te ne ubijaj me, da budu ovčar ovac tvojih.' I reče mu Akir: 'Sinu moj Anadane, bil mi jesi kakono je vlk šal po ovčjem tragu i reše jemu ljude: Vlče, ča tudě hodiš? Pravi vlk? Oči me bolita ter mi je zdravje ovčji prah očima tre po njem hoju da mi oči ozdravita.' I naće ga biti. I reče: 'Oće, molju te ne ubijaj me eda budu ča mi veliš.' I reče Akir: 'Sinu moj Anadane, bil mi jesi kakono je kmet dělal stupicu na pěsku i pride zec i reče: Ča to činiš? I reče: Ovo klanjateljnicu Bogu činju. I reče zec: Da ča je to va usteh? I reče: Ovo je hleb. I pride zec i uveznu.

I reče zec: 'Lukava Bogu klanjateljnice, ne prijemlje Bog tvog^o klanjanija, a tvoj hleb mani zlo ogoruhnu.' I nače ga bitⁱ. I reče: 'Oče, molju te ne ubijaj me da budu ča mi ti veliš.' I reče Akir: 'Sinu moj, bil mi jesi kakono je osal pošal, otrgnuv se, u polje i srete ga vlk i reče jemu: Dobar dan, osle. Pravi osal: Ne budi dobra momu gospodinu ki je mene zlo privezal, a ni mani dobra kada sam tebe srěl.' I nače ga bitⁱ. I reče: 'Oče, molju te ne ubijaj me da budu ča veliš.' Reče Akir: 'Sinu moj, bil mi jesi kakono je jablan stala na brěgu rekč^e, ča je na njej rodilo to je u rěku padalo, a rěka je odnosila.« (PPA)

U posljednjem od navedenih primjera pripovjedna građa strukturirana je u dvostruki dijalog: u dijalog između Akira i Anadana uklopljene su kratke poučne, aforistične priče također u obliku dijaloga koji — na jezično-stilskom planu — ima istu funkciju koju imaju i same priče: funkciju što življeg, neposrednijeg i ekspresivnijeg prikazivanja odnosa između Akira i Anadana.

Dijalog neobično često nalazimo i u legendama, apokrifima, čudima i vizijama:

»... reče blaženi Mikula: 'Zberite se vsi na poludne.' ... I vidi narod i vzvapiše govoreći: 'Rabe božji Mikula, drivo na nas gredet i tako pogibnemo.' I tada blaženi Mikula učini križ ... i reče: 'Drivo, v ime gospoda mojego Isuhrsta obrati se vaspet kamo se biše prija preklomilo.'« (ČSN)

»I tu an'jel pojde naprid i reče duši: 'Poj za mnu.' A tada duša reče: 'Ojme moj gospodine preslatki, ako ja pojdu za tobu, ti zalⁱ duši popadu me i vrgu me va večni oganj.' I reče jej an'jel: 'Budi stanovita, zač jesu v nas vele močnejše stvari nego u njih. Pokle je Bog s nami, gdo se more protiviti?'« (DV)

»I prizva Avraam Isaka, sina svojego, i reče jemu: 'Sine moj, dragi Isače, vstani i nalij rukomiju da umijeve noze gostu semu prišadšu k nama, razumiju bo v misli mojej kako jure mi poslidnje jest ovo nalijati rukomiju i umiti nozi gostu semu prišadšumu k nam.' ... I reče njemu: 'Oče, ča je to ča reče: poslidnje mi jest nalijati rukomiju i umiti nozi prišadšumu k nam?'« (AAS)

Svi navedeni primjeri pokazuju da naš srednjovjekovni pripovjedač dijalog rabi u najdramatičnijim trenucima pripovijedanja, te da ovaj pripovjedni oblik intenzivira, pojačava, ističe ono što je ispriповijedano u dijalogu koji ima funkciju zornog i neposrednog prikazivanja događaja, situacija, likova u pripovjetki, a time i funkciju ekspresivnog djelovanja na čitatelja/slušatelja, što bitno određuje srednjovjekovnu prozu.

Srednjovjekovni književni oblik prenja, kontrasta, građen je gotovo u cijelosti u obliku dijaloga; na taj način pripovjedna građa dobiva novu kvalitetu upravo ovim dramatskim, dinamičnim i ekspresivnim pripovjednim oblikom:

»... kip vele strašan, opasan lanenu rizu bedra, bleđa velika obraza i tužna vele, groznu kosu v rukah držeci. Ka i reče jemu: 'Se jesam, zval si me.' A on od straha oneme i pade na zemlju. I reče Smrt: 'Božja volja jest, vstani i odahni da budeš govoril sa mnu.' Tada mojstar odahnuv poče Smrti pitati zač je ona vsim nagla. Tako otveća Smrt: 'Az jesam ka zapiram put vseh živučih i konac tvorim života njih božjim dopuščenijem i moću i ne ga ki se izrije ot gospodstva moga. Az duševna, plaha, gorska i domovska jesam. Ovce, beštije, ribe, ptice ke su na nebě i na zemlji i na vodah i kadě koli su pobiram. I ča veće jest, nada vse člověku je dražšemu i plemenitejšemu vele stvorenijju gospoduju. Povij mane: kadě su knezi sega světa, kadě Golijadi imenovani ki pred tobu běhu cesari? Vsi v školu moju vnidoše. Kamo starci, kadí Apsolom prelipa obraza, kadí Samson muž krěpki, kadě Salomon premudri, kadě Virjilij, kadě Aristotil, kadě Sokrates, kadě su proči filozofi? Nigdore ne bil, jest ni bude ki bi se moje škole mogal ugnuti zač znam takove staze kako kada jim mněti dlgo da hote živěti. Tada ja naglo pridu i vazmu je na školu moju. I kako si slišal v evanjeliji po Lukě, 12 kapitul, ot jednoga bogatca ki govoraše: 'Duše moja, ti imaš mnogo blaga i imaš vse dobro, zato prebivaj sa mnu dlgo. A to proti Bogu govore. Komu rečeno bě: O nerazumni, ot česa se raduješ? Se noći umreš. I to tako bě. I sliko o drugih mnogih pověm ti pravo. Kada člověk sdviže bezakoniје svoje, kako blud i druge grěhe, tada dam jemu mal život prebitku. I to ja uměm vele lěpo. Zač kada člověk ne mni, tada ja vpeljam ga na školu moju. Zač ja obhajam vse strane světa i ni města koga ja svršeno ne vēm zač znam visinu gradom, ceste i mornarom i kuće ubozih ljudi vele mne su znana. Zato to znaj za pravo kako ja gospodin Smrt ne boju se vniti v komoru papinu, prebitak kardinalom, v gradě cesarom zajedno i kraljem, v hiše i v polače plemenitim, u varaše pulgarom, u kloštre mnihom i koludricam, patrjarhom na stan, arhibiskupom i biskupom, opatom, prostim meštrom, priurom, kanonikom, djakonom, arhižaknom, preporučenim knjižnikom, juristam, likarom, plovanom, dijakom, niščim, bogatim. Ošče pobiram i vdovice, sirote, sebre, nore, mudre, pope, přeproste, remete i vse druge ljudi peljam na školu moju.« (RMPS)

Navedeni odlomak pokazuje dominantnu funkciiju dijaloga-monologa u srednjovjekovnom proznom tekstu: pripovjedač daje riječ glavnom licu u pripovjetki — personificiranoj Smrti, koja u Ich-formi pripovijeda o svojoj moći; takav način pripovijedanja — uz čestu uporabu stilskog nabranja i ponavljanja, neobično jakih i impresivnih slika i metafora te stilskih paralelizama — djelovao je na slušatelja ekspresivno, izazivao strah upravo živim predodžbama te djelovao moralnopoučno.

U tekstovima naše srednjovjekovne proze često nalazimo monolog ili dijalog kada se želi prikazati duševno stanje nekog lika:

»Tugoju plače glagoljaše: 'Uvi, uvi mně tužnomu! Oto učinit sin moj koga želih?' ... reče Pelegrin: 'Ostavite je, ostavite je! Ne vrzite je v more! Ako mene ali mater ditića nećete milovati, milosrđujete ditića plačuća se ...« (ZMM)

»I ridaje govoraše s vzdihanijem umučenim: 'Zač ne sniden bih ja v město tebe, sinu moj? Zač mene ne rastrza, počto ne bih ja njemu v brašno? Uvi mně, kamo pride, sinu moj, da šad sidine moje rastrzaju nad krasotoju tvojeju? Jure bo ne hoću živiti ne vide Osipa. Ja bo jesam krivina smrti tvoje, ja ubih te poslav te v pustinju viditi bratju sa stadi. Vsplaču se, jure, čedo, i setuju po vse časi doklě snidu v ad k tebi, sinu moj. Vměsto tela tvojego rizu položū pred očima mojima, slzi bo ne prestaje izlivaju. I se riza tvoja na setovanije postavljajet me, sinu moj. Ovo zaisto vsa cela jest kako napisa ju. Ni tebe zvěri snil, neprijateljskima rukama člověčskima svlčen i ubjen jesi. Ako bi tako, kako bratja tvoja govorahu, iziden jesi, riza tvoja rastrzana bi bila na kuse. Ne čekaet bo zvir prvo svlići se, potom plti nasititi se ... i ridanijem setuju Osipa i ridaju za dvi setovan'ji i dva plača vsplaču se: Osip ove rize svlčen bi i iziden bi, Sinu moj, kadi te uzru, Osipe, svite moj i potpore, riza tvoja sa mnoju snidet v ad. Ne hoću bo svita sego gledati ne vide Osipa!« (APJ)

Poseban oblik monološkog izlaganja pripovjedne građe nalazi se u našoj srednjovjekovnoj prozi u tekstovima dijelovi kojih su strukturirani u obliku pisama.

Epistolarnom formom pripovjedač oblikuje zaplet radnje: no, češće epistolarna forma ima funkciju karakterizacije glavnog lika i komentiranja zbivanja, kao i funkciju izlaganja refleksija o životu uopće:

»Aleksandar car Dariju, caru persidskomu vsaku čast čineći, a sada jesi ditiñjemu bezumiju dostojan. Ditiñje igre poslal mi jesi, samodržitelja zemlji ovimi bilizi proobrazuješ me. I da znaš: krug kola ovoga vsoj zemlji krugu priličan je. Mi na te dojtī imamo i kako strugla ova ti pred nami vrtiti se imaši. Čislo maka tvoga vse sažvah; kovčege tvoje mīsto dara prijah. I budi ti dosta va istočnih stranah meu dostojnimi tebi Persidi prebivati, strašljivi budući i nevoljnici; zapada ostavi se jere da v njem ne padeš. I dovolj budi tebi obrok svojih.« (RAV)

F. RETORIKA PRIPOVJEDNIH OBLIKA

Kao i u izvješćivanju, i u dijalogu naš srednjovjekovni pripovjedač često rabi određena stilska sredstva, određene retoričke figure koje, doduše, »za novija ispitivanja stila ... nemaju nikakav povlašćen položaj ... Šta one doprinose za konstituisanje pesničkog dela

potrebno je ispitati u svakom pojedinom slučaju; ... Međutim, ako se figure stavljaju i u druge relacije, na taj način, naime, što se one više ne objašnjavaju za potrebe govornika i pesnika u pretpostavci da ovaj treba svesno da ih koristi za poboljšanje svoje 'besede', već ukoliko one kao jezički osnovni fenomeni interesuju lingvistu i istraživača stila, tada se i u ovom slučaju javlja osećanje zahvalnosti prema antici koja je stvorila takve izvrsne osnove.«²⁸ Naime, u djelima naše srednjovjekovne književnosti »... je individualnost izbora izražajnih sredstava uglavnom potisnuta; usmjerenost jezičnog izraza k estetičkoj funkciji još se, naime, redovito ostvaruje sredstvima tradicionalne poetike: trafaretnim obrascima, ornamentalnom konvencijom troja i figura.«²⁹

1. Stilsko ponavljanje. Tako se naš srednjovjekovni pripovjedač i u dijalogu često služi figurom ponavljanja, koja u našim srednjovjekovnim djelima ima različite oblike: ponavljaju se, naime, ili pojedine riječi, ili dijelovi rečenica, ili cijele rečenice, ili samo osnova riječi uz različite nastavke:

»Ali ti ja dim: *počud'se* od nebes, *od* zemlje i *od* svakih ka u njih jesu. *Čudi se* od narešen'ja nebeskoga, *od* sunca, *od* miseca, *od* zvizd, *čud' se* od poslužen'ja njihova...« (ŽSK)

»... ov tempal toli plemenitim *sazidan'jem sazidan*...« (ŽSK)

»On jest *Bog bogov, vladatelj vladajućih*...« (ŽSK)

»Velik jest *Bog Petrov i Andrejov! Veruju, veruju* v njega...« (DAPA)

»*Sinu moj Anadane*, eda te kamo gospodin tvoj pošlje... *Sinu moj Anadane*, ako staneš dobra muža na puti... *Sinu moj Anadane*, ne vjeruj zli ženi... *Sinu moj Anadane*, ne kupuj raba gizdava ni kradljiva... *Sinu moj Anadane*, ocu i materé kletvi ne prinosi... *Sinu moj Anadane*, boljša jest razmišljena nego namišljena. *Sinu moj Anadane*, nečistivi nigdare ot ploda ne nasitit se imenija svojego... *Sinu moj Anadane*, ugodiv roditelju prijet si u nebeskoga. *Sinu moj Anadane*, u zli glumi jest svada, a u svadi boj, a u boji krv, a u krv smrt, a u smrti grihi. *Sinu moj Anadane*, sa vsim se duša moja lju-bi...« (PPA)

Primjera za uporabu figure ponavljanja u funkciji isticanja, naglašavanja onog što se ponavlja, neobično je mnogo u našim srednjovjekovnim tekstovima. No, u djelima naše srednjovjekovne proze ponavljanje ima još jednu funkciju: ono je često načelo strukturiranja kompozicije srednjovjekovnog teksta. Naime, pojedine se riječi ili rečenice ponavljaju kroz cijelu pripovijetku kao lajt-

²⁸ W. Kayser, *op. cit.*, str. 126.

²⁹ E. Hercigonja, *Hrvatska književnost srednjega vijeka — problemi i metode lingvostilističkog pristupa*, str. 5.

motivi te ovakav način oblikovanja pripovjedne građe strukturira muzikalnu kompoziciju. Takav način komponiranja pripovjedačkog tkiva neobično je čest u vizijama, a kadšto se javlja i u drugim književnim podvrstama naše pripovjedne proze srednjega vijeka:

»I kada pridosta k jednomu veliku dolu i strašnomu i tamnomu i bēše vele strašno glubok ...

Potom pridosta k jednoj gori veliki i vele strašni i pustē ...
... pridosta k jednomu silnomu dolu gluboku i tamnu i nečistu ... I pridosta pred vrata paklena ...« (DV)

»I paki bi poslan na ino mesto ...

I paki bi peljan na ino mesto ...

I opet bi poslan na ino mesto ...

I bi peljan na ino mesto ...

I opet bi poslan na ino mesto ...

I potom bi peljan na ino mesto ...« (ČSP)

»I tud'je presta ot njego sija muka ...

I na tom mesti ona muka presta ...

I tud'je te muke potišaše ...

I tako ona vsa strahota djavlja presta ...

... tud'je ot njego prestaše te prezališe muke ...« (ČSP)

Ponavljanjem ispriopovijedana građa strukturira se u muzikalnu kompoziciju, funkcija koje je također određena kategorijom usmenog kazivanja, kazivanja u zatvorenu krugu pripovijedanja. Ovom načelu strukturiranja kompozicije pridružuje se i načelo gradacije (svako novo mjesto u paklu strašnije je od prethodnog, svako novo mjesto u raj u ljepše je od prethodnog), pa ta dva načela strukturiraju u cijelosti kompoziciju viđenja.

2. Stilsko nabranje. U dijalogu, monologu, neposrednom obraćanju, iskazu — kao i u izvješćivanju — često susrećemo figuru nabranja:

»Ja jesam vazda polj tebe *hodil* i kamo si se koli ti *obrnul* i kada si *sēdēl* i *jel* i *pil*, *govoril*, *mlčal* i *spal* i va vsako vrijeme nisam 'bil indi nere pred tobu i s tobu ...« (DV)

»... počud'se od *nebes*, od *zemlje* i od *svakih ka u njih jesu*. Čudi se od *narešen'ja nebeskoga*, od *sunca*, od *miseca*, od *zvizd*, čud' se od *poslužen'ja njihova* ...« (ŽSK)

»... dopriše do njeje ušiju *razlici glasi* i *blekan'ja živine*, *zuci trubalj*, *nakri*, *pihari* i ostala *zvonjen'ja* i *vesel'ja* ka se činjahu ...« (ŽSK)

»... i vse je razda na prosvēčen'je *crkvam*, *vdovicam* i *sirotam* i na *špital* i *redovnikom* i *ubozem hišnikom*.« (DV)

»I tako *plačući se* i *cvileći* i *trepečući* i ...« (DV)

»... tako ti d'ěvli *popadoše* i *vrgoše* ga na tu prosuru i *počaše* ga... i *valjati*, *pražiti* i *preljuto mučiti*.« (ČSP)

»I pošlju na nje *ranu* i *nedug* i *smrt naprasnu* i *prugi* i *guse-nice naprasnije* i *ljute* i *tuče* i *grad* i *grom* i *vojske* i *gradom razdrušenje*.« (VV)

»I jest *trpěla prestrašno goren'je* i *veliku zimu* i od *pomra-čen'ja očiju*, *slz gorkosti* i *skržat zubi* i *žalost*.« (DV)

»I vidě mej onimi dušami mnoge razlike duše: ondi *kralji*, ondi *bani*, ondi *cesari*, ondi *duži*, *vojevodi*, *knezi*, ondi *suci*, ondi *muži* i *žene mnoge*, ondi *junaci* i *děvice*, ondi *vdovice* i *vdovci*, ondi *arhibiskupi* i *biskupi*.« (DV)

»... tu *gizdavi*, *oholi*, *superbivi*, *nevěrnici*, *lěnci* ki ne znaju božje zapovidi.« (DV)

Navedeni primjeri pokazuju da figura nabravanja u srednjovjekovnom djelu ima funkciju oblikovanja slike svijeta u njegovoj predmetnosti i pojavnosti, te funkciju isticanja, naglašavanja, obilježavanja ključnih riječi u djelu; tako se figurom nabravanja oblikuje specifična srednjovjekovna naturalistička stilska crtica, koja na stilskom planu govori o karakterističnoj binarnosti srednjovjekovnog viđenja svijeta: »Srednjovjekovna svest je u svemu videla dve strane: duhovno i materijalno načelo, božansko i ljudsko. Sve u svetu može da bude podeljeno na dvoje: duša i telo, greh i dobrotelj, život i smrt, večnost i vremenost.«³⁰

Tako figura ponavljanja na stilskom planu strukturira jednu stranu te dvojnosti, tog dualizma — onu materijalnu, predmetnu, tjelesnu stranu.

3. Antiteza. O binarnosti srednjovjekovnog svjetonazora — na stilskom planu — govori i vrlo česta uporaba antiteze. U našim srednjovjekovnim tekstovima nalazimo je vrlo često, a funkcija joj je upravo suprotstavljanje materijalnoga duhovnome, dobrog zlome, božanskog ljudskome:

»I poče dobre pomagati, a progoniti zale. I bi od svih dobrih poljubljen, a od zalih nenavijen.« (LjPD)

»I biše za svoj teg plaćeni oni prokleti i nevirni Hrvati krozi griha, zašto pogubiše svoga dobrog gospodina kralja Zvonimira kako žudiji gospodina Isukrista.« (LjPD)

»Dobri bo delatelj težiti v trude zemlju i plod mnog stvorit i budet njemu za trud radost. Ako li zlo truditi se, ploda dobra ne stvorit njiva kada zal plod stvorit, a za trud žalostan budet.« (DAFA)

³⁰ D. S. Lihačov, *op. cit.*, str. 144.

»Mrtav bisi i se živ jest cesar slavi koga križ drža umorena, mrtva, pogreben v grobi, a k nam živ pride... Gdo jesi ti ki grihmi oslipljeni tvojego rojstva sijanijem prosvećaješi?« (ANE)

»Osip že idiše kako janje mlado nezlobivo wpasti v ruci grišnih zalih vlk.« (APJ)

»I ovi an'jeli ki gredu k ljudem komu služet veseleći se zač dobro delaju oni poli kih živu; se su družu an'jeli ki gredu plačući se k ljudem zač zlo čine poli kih živu.« (PA)

»... tada ih česar nujaše i zapovědaše im da bi se otvratili ot Boga višnjago i da bi vėrovali v njih boga, va idole djavalske.« (LSM)

»... s ke li potrebe skupil i sabral jesi zaman toliku množ ljudi da se ludosti i taščini poklanjaju i da himbenosti idolskoj služe i da odagnavši i pogrdivši jednoga i jistinoga Boga stvoritelja uke stvari poju i počitaju pesni djavlu paklenomu...« (ŽSK)

»Nisam djaval, da krstjaninja jesam i krščena jesam v ime Oca i Sina i Duha svetago.« (LIZ)

»Stojaše jaganjac meju vlki ljutimi...« (ČSJ)

»Puti neprijatelja tamnine su; sin božji svitlost je.« (ŽSO)

»Da ti kažu: imam jedan dragi kami koji ima tu krepost da tko godi bi ga pri sebi nosio nigdare ne bi umro, i ako bi osounuo, progledo bi, i ako bi bio gubav, ozdravio bi, i ako bi bio hrom, oprostio bi se, i ako bi bio žalostan, veselio bi se.« (BIJ)

U navedenim primjerima antiteza se rabi u funkciji izražavanja stvarne opreke, stvarnog suprotstavljanja dvaju pojmova, te ona biva dominantnim stilskim sredstvom u strukturiranju binarnosti srednjovjekovnoga umjetničkog mišljenja.

4. Strukturiranje kompozicije. No antiteza je u srednjovjekovnim djelima ne samo stilsko sredstvo nego i načelo strukturiranja kompozicije pripovjedačkoga gradiva: jedan motiv suprotstavlja se drugom (raj — pakao), jedna ideja suprotstavlja se drugoj (dobro — zlo), jedan lik suprotstavlja se drugom liku (pozitivan junak — negativan junak), agens uvijek postoji ovisno o kontraagensu, odnosno agens se uvijek suprotstavlja kontraagensu. Gotovo sva djela naše pripovjedne proze građena su na takvim kontrastima, antitezama, suprotstavljanjima: u legendama se pozitivan junak i njegova dobra djela suprotstavljaju negativnom junaku i njegovim zlim djelima, u vizijama se raj suprotstavlja paklu, u čudima bo-

žansko ljudskomu, iracionalno racionalnomu; u prenjima i još nekim književnim vrstama suprotstavlja se tjelesno duhovnomu, konačno vječnomu. No, uz ovo načelo strukturiranja kompozicije, u našim srednjovjekovnim djelima nalazimo i druga načela strukturiranja pripovjedne građe. Tako npr. u kompoziciji viđenja razlikujemo primarnu kompoziciju, koja je građena na temelju suprotstavljanja motiva raja i pakla. Međutim — kako je već rečeno — unutar fabuliranja o paklu osnovno je načelo kompozicije načelo ponavljanja, kao i načelo gradacije. Naime motivi nekoliko vizija pakla ponavljaju se, i to lajtmotivski, tako da se motiv pakla svaki put uvodi u priču istim uvodnim motivom kao što se i istim motivom svaki opis pakla završava. Međutim, svaki slijedeći pakao strašniji je od onoga prethodnog, te načelo gradacije u kompoziciji ovakvih vizija također dolazi do izražaja. Pri opisu raja, svaki je raj ljepši od onoga prethodnog — opet se ponavlja isto načelo ponavljanja i gradacije kao i pri dijelu fabule o paklu. Na taj se način na kompozicijskom planu očituje osnovna svrha i namjena srednjovjekovnog proznog pripovijedanja, tako kompozicija otkriva svijet ideja što se nalazi zatvoren u pripovjedni krug srednjovjekovnog svjetonazora. Srednjovjekovna je kultura, naime, esencijalna kultura. Srednjovjekovlje nije težilo za ljepotom kao takvom, ljepota je lijepa samo ukoliko je istinita, a prema tomu i dobra, te je modificirani pojam kalokagathije osnovna kategorija srednjovjekovlja. Upravo zato pojmovi istine i morala nerazrješivo su povezani s pojmom ljepote. Razumljivo je da iz takve pozicije estetskoga proistječu i mnoge odrednice srednjovjekovne proze: s obzirom na pripovijedanje i strukturiranje fabule razumljiv je shematizam vidljiv u svim djelima naše fabularne proze. Uvijek se fabula naime gradi na istom načelu, načelu borbe dobra i zla, uvijek iza zorno prikazanog svijeta, konkretiziranog svijeta, leži ideja dobra i ideja zla, te se takvo strukturiranje građe prema religiozno-kršćanskom svjetonazoru najbolje vidi u kompoziciji srednjovjekovne pripovijetke. Naime, njezin je fabularni dio ispriповijedan samo utoliko ukoliko služi ilustraciji ideje, ukoliko konkretizira i opredmećuje ideju samu.

5. Hiperbola. Uz antitezu, vrlo često stilsko sredstvo za izražavanje srednjovjekovnog mišljenja jest hiperbola. Tim se stilskim sredstvom naši srednjovjekovni pisci koriste da bi izrazili i dočarali s jedne strane svijet materijalnog, tjelesnoga, a s druge strane svijet duhovnoga, božanskog, i to u njihovim krajnjim, ekstremnim točkama. Na taj se način hiperbolom gradi ili svijet apsolutnog dobra i idealne ljepote ili svijet krajnjeg zla i krajnje ružnoće, što u sustavu srednjovjekovnog mišljenja žive jedno u ovisnosti o drugom:

»Dvari de projdosva kuliko je ot vstoka slnca do zapada tolika je tlstoća, a kolliko je do zemlje tolika je širota jega.« (VV)

»... i na njej ležaše zmij od vstoka do zapada i priklanja se upija 1 lakat mora vsaki dan...« (VV)

»I kada vzdosta na ta zid, ondě uzrěsta prez vsakoga dvojen'ja lipotu ku oko člověčansko ne vidě ni uho sliša ni srce člověčansko vzide kolliku slavu ugotova Bog ljubečim njega.« (DV)

»I vidě toliko strašne řeči ke se ne mogu izgovoriti. I da bi člověk iměl 100 glav tr 100 ok i takoje 100 jaziikov i ta vsa oka da bi razgledala pakleno stan'je, ne bi se moglo razgledati i vsi jeziki ne bi mogli izgovoriti to ča je muk ot duš člověčanskih ondi v paklě ki su v nevoljah velih.« (DV)

»I v tom domu tolika světlost běše, ne mogu reći da bi lě jedno slnce toliku světlost moglo dati, da tři ali 4 slnca teško bi toliku světlost mogla dati.« (DV)

»Darij, car nad cari, takmen bogom zemaljnim, zajedno po svitu sa suncem sjaje, i vsim zemaljnim carem i gospodam gospodin...« (RAV)

Hiperbolom se, dakle, u našoj fabularnoj, pripovjednoj prozi koristi srednjovjekovni pripovjedač ili da bi karakterizirao lik (apsolutno pozitivan s jedne strane, apsolutno negativan s druge strane) ili da bi zbivanje odredio s estetsko-etičkog aspekta kao lijepo-dobro odnosno ružno-zlo. Književnost srednjega vijeka, kako je već rečeno, određena je prvenstveno svojom idejnom i ideološkom pozicijom, a odatle proizlaze i neke bitne strukturne osobitosti djela nastalih u tom razdoblju. Namijenjena prvenstveno religioznoj poduci, ona je nastavak religije, religiozne i vječne istine, ona je istina sama. Upravo zato treći član dijalektičkog odnosa pisac-djelodjelitelj ima relevantnu i konstitutivnu ulogu i za srednji član tog odnosa. Funkcionirajući ne samo kao svijet priče, nego kao svijet istinite priče, ne kao struktura izravno neovisna o drugim strukturama, već kao struktura koja je produžetak strukture mita u kojemu srednjovjekovni čovjek živi, srednjovjekovna književnost ima specifičan odnos prema zbilji. Međutim, to ne znači da estetika u srednjem vijeku ne postoji: »Umjetnička sredstva retorike pojačavaju privlačnu moć istinite nauke u propovijedi. Tako je dobar cilj očistio strastvena sredstva i crkva je primila pod svoje okrilje estetske elemente kao što su retorička ravnoteža, kontrast, metafora, hiperbola i druge govorne figure.«³¹ Dakle, moralnost ne istiskuje estetsku vrijednost, nego se obje smatraju komplementarnim vrijednostima. Osim toga, proučavanje djelâ udaljenih i

³¹ K. E. Gilbert — H. Kun, *Istorija estetike*, preveo D. Puhalo, Kultura, Beograd 1969, str. 111.

dalekih razdoblja polazi od shvaćanja da: »Identifikacija svega onoga što su autori srednjovjekovnih tekstova cijenili kao elemente odstupanja od stilski neutralnog sloja konteksta, nije dakako moguća, no ipak postoje neki parametri koji dopuštaju djelomično određenje sastava njihova stilskog repertorija, njihovih obzora...«³²

6. Postupak alegorizacije. O uskoj povezanosti etičkog i estetskog govori nam i postupak alegorizacije, neobično čest u našoj srednjovjekovnoj prozi. »Život srednjovjekovnog kršćanstva je u svim svojim odnosima prožet, pa čak i posve zasićen religioznim predodžbama. Ne postoji nijedna stvar ili postupak koji se neprestano ne dovodi u odnos prema Kristu i vjeri. Sve je usmjereno na religiozno shvaćanje svijui stvari; mi se nalazimo pred neizmjernim razvojem usrdnog vjerovanja.«³³ Tako maš srednjovjekovni pripovjedač cijelu pripovijetku *O prekrasnom Josipu* gradi na usporedbi Josipa i Krista s jedne strane, braće i Židova s druge strane; u *Legendi o svetom Večeslavu* također se stalno uspoređuje Večeslav s Kristom, a Česi sa Židovima. No funkciju alegorizacije poredba nema samo u prevedenim djelima naše srednjovjekovne proze, već i u originalnim ostvarenjima našeg srednjovjekovlja — u našim povijesnim spisima. *Ljetopis popa Dukljanina* — onaj dio koji govori o Zvonimiru — sav je sazdan na komparaciji Zvonimira i Krista s jedne strane, »nevinih Hrvata« i Židova s druge strane, a alegorični i simbolični smisao tih usporedaba vidljiv je u interpretaciji povijesnog događanja što ga daje naš srednjovjekovni pripovjedač:

»I nevinni Hrvati vazeše zlu misal i nepravedan svit i meju sobom zlo više učiniše i sebi i ostatku svomu rasap i vičnje pogrjenje.« (LJPD)

Povijest se dakle objašnjuje mitski — usporedbom s židovskom biblijskom poviješću. Indirektan dokaz o alegorizaciji povijesnog zbivanja vidljiv je i u *Zapisu popa Martinca*, gdje upravo književni postupci kojima se Martinac služi u oblikovanju katastrofe na Kravskom polju govore o takvu načinu povijesnog mišljenja.³⁴ »Utjecaj biblijskog, crkvenoslavenskog jezika u njegovu je tekstu zaista izuzetno snažno prisutan u svim strukturama od fonologije i morfologije do leksika, frazeologije i stila što nije uobičajeno kada je riječ o profanom sadržaju, zapisu, koji se u glagoljaškim rukopisima inače redovito piše narodnim jezikom. Pisac je, u trenutku

³² E. Hercigonja, *op. cit.*, str. 5.

³³ J. Huizinga, *Jesen srednjega vijeka*, prev. D. Perković, MH, Zagreb 1964, str. 152.

³⁴ Isp. o tome: E. Hercigonja, »*Liber Judith*« i *Martinčev zapis* »*Suprotiv Turkom*« iz *Novljanskog II. brevijara*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 12, Zagreb 1971, str. 69–73.

koncipiranja ovog zapisa, očito bio ne samo pod svježim dojmom crkvenoslavenskog jezika, prepisivanih brevijarskih lekcija, nego i pod dojmom njihova sadržaja, posebice sadržaja 'knjige o Juditi', te najdramatičnije — i najliterarnije — starozavjetne legende koja je svojom porukom nametala aktualizaciju, poistovjećenje Betulije s Hrvatskom...³⁵ što nam svjedoči da je alegorizacija ugrađena u temelje ovoga povijesnog spisa. Osim toga, upravo ovaj književni postupak najuže povezuje djela našeg srednjovjekovlja s djelima renesansne naše književnosti. Svjedoči o tom ne samo alegorija na kojoj se temelji cijela *Judita* M. Marulića, već i niz djela naše epske književnosti, koja se i motivski i jezično-stilski i idejno nadovezuju na povijesnu prozu našeg srednjovjekovlja. Osim *Judite*, i druga naša najstarija narativna poema — Vetranovićev *Pilgrin* — nastavlja tradiciju srednjovjekovnih vizija i s obzirom na motiviku i s obzirom na književni postupak alegorije; svjedoči nam ta činjenica o ovisnosti razvojnog luka naše književnosti o djelima našeg srednjovjekovlja: naime, dok renesansna književnost zapadnoeuropskih naroda nastaje na temelju viteške književnosti, »najstarije dvije sačuvane narativne poeme hrvatske književnosti ne obrađuju, međutim, vitešku građu već religiozno-alegorijsku... *Pilgrin* nastavlja, na osebujan način, tradiciju stihovanih romana o hodočašću duše...³⁶ a — osim što pokazuje da je njegov autor poznao Dantea — nadovezuje se na naše srednjovjekovne vizije, osobito u alegoričnim i simboličnim opisima grijeha, poroka i mana.

7. Postupak simbolizacije. S alegorijom je u najužoj svezi književni postupak simbolizacije, koji često nalazimo u djelima naše srednjovjekovne proze i koji se temelji na činjenici da se »nikad ... nije ispuštalo iz vida da bi svaka stvar bila besmislena kad bi njezino značenje bilo ograničeno na njezinu neposrednu funkciju i na njezin fenomen i da sve stvari dobroano zadiru u drugi svijet.«³⁷ Stoga naš srednjovjekovni pripovjedač — kako je već rečeno — uvijek rabi pridjev u funkciji simbola, a isto se tako srednjovjekovna metaforika naših proznih djela temelji na simboličkom načinu mišljenja, odnosno »srednjovjekovni simbolizam često zamećuje metaforu simbolom. To što mi smatramo metaforom, u mnogim slučajevima se pokazuje kao skriveni simbol, rođen u traganju za tajnim podudarnostima materijalnog i 'duhovnog' sveta.«³⁸ Podloga na kojoj cvjeta srednjovjekovni simbolizam jest shvaćanje da »fakta istorije i sama priroda su po srednjovjekovnim predsta-

³⁵ *Ibid.*, str. 69.

³⁶ I. Slamnig, *Hrvatska književnost prije preporoda kao organski dio evropskog književnog kretanja*, u knjizi *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, uredili A. Flaker i K. Pranjić, Liber, Zagreb 1970, str. 46.

³⁷ J. Huizinga, *op. cit.*, str. 152.

³⁸ D. S. Lihačov, *op. cit.*, str. 191.

vama samo slova koja treba pročitati. Priroda je drugo otkrivenje, drugo Pismo. Cilj čovekovog saznanja sastoji se u razjašnjenju tajnog, simboličkog značenja prirodnih pojava. Sve je puno tajanstvenog smisla, tajnih simboličkih odnosa sa Pismom. Vidljiva priroda je kao knjiga koju je napisao prst Božji. Ceo svet je pun simbola, i svaka pojava ima dvostruki smisao... Vidljivo se osmišljava onim što je nevidljivo, nevidljivo — onim što je vidljivo. Svet vidljivi i svet nevidljivi ujedinjeni su simboličkim odnosima, koji se razjašnjavaju u Pismu. U razjašnjenju ovih simboličkih odnosa se i sastoji skoro glavni cilj srednjovekovne 'nauke' i srednjovekovne umetnosti.«³⁹ Tako je u našoj pripovjednoj prozi, npr. u *Apokrifu o krsnom drvetu*, simbolično prikazana veza *Starog i Novog zavjeta*, Adamova grijeha i Kristova iskupljenja na istom drvetu:

»I mimo hodeći po onom drivu i po svetom Duhu zvidi i pozna da je vele moćno plemenito drivo tere malo odšadši posla k Solomunu rekući: 'Dam ti viditi da drivo ko v takovi mesti (v) vaščini stoji da po njem vse kraljevstvo židovsko ima poginuti.' Cesar Solomun slišav to, vze drivo to tere je v tretom obzidi pokopa gluboko v zemlju. I potom onde lokva se učini vrhu onoga driva pred pristriškom Solomunjim tere sta onde dari do jatja Gospodina. A kada bi zajutra v veliki petak, tada drivo zišlo biše van iz zemlje tere plavaše po vodi. I tadaj Židove prokleti vzeše ono drivo i ž njega učiniše Gospodinu križ na kom ga raspeše. I tada usplni se rič an'jelova ku biše rekal Situ: Kada to drivo plod učini, tada tvoj otac zdrav bude. A Gospodin naš umrv na križi i pojde k paklu i izvede ot tudu Adama i oce svete is tamnice i postavi je v svetlost večnu, amen.« (AKD)

Inače, u pripovijetkama našega srednjovekovlja nailazimo na neobično mnogo metafora — simbola:

»... potoci tvoje blagosti...« (APJ)

»... i vazmu venac slnčani i nesu ga k Bogu...« (VV)

»... i plače slnce i oskvrni se venac slnčani...« (VV)

»... jest hleb i pića an'jelska i vseh život...« (DV)

»... gospodina našego, iže vsim glava jest i počelo.« (KŽRCA)

»Dobri bo delatelj težiti v trude zemlju i plod mnog stvorit i budet njemu za trud radost. Ako li zlo trudit se, ploda dobra ne stvorit njiva kada zal plod stvorit, a za trud žalostan budet.« (DAPA)

³⁹ D. S. Lihačov, *op. cit.*, str. 188.

»... ibo rosa jaže ot Boga jest išćeljajet je, zemlja že nečisti-
vih padet.« (ANE)

»Zatvorite vrata prištrašnaja midena i zatvori želžne zabij-
te...« (ANE)

»... da razdršit je siloju križa umrtja svojego.« (ANE)

»... skvrna i smrdeća muko...« (ANE)

»Kto jesi ti, divni, ot Gospoda poslan k včrnim našim? Gdo jesi ti, čudni, strašan vzrēnijem i ne istlēnan i ne premagajem lašti, silu žestosrdja popiraješi oblast našu? Gdo jesi ti, čudni i smēren i ponižen i više gor i česar v obrazi raba i čudan, poplēni ada? ... Gdo jesi ti lki grihmi oslipljeni tvojego rojstva sijanijem prosvēcaješi?« (ANE)

Iz navedenih se primjera vidi da naš srednjovjekovni pripovjedač u književnom postupku simbolizacije rabi različita stilska sredstva: metaforu, metonimiju i sinegdohu, zatim poredbu i hiperbolu; pridjevom se služi u njegovu simboličnom značenju, a nadalje se često služi antropomorfizacijom i personifikacijom. Sve nam to svjedoči da je naša srednjovjekovna književnost stvorila čvrste i jake temelje na kojima se razvijala književnost slijedećih razdoblja. Primjera je u našoj srednjovjekovnoj prozi za simbolizaciju još neobično mnogo. Bez obzira koji idejni i ideološki razlozi uvjetuju postanak i razvoj simbolizacije, bitno je da u ovom srednjovjekovnom postupku nalazimo bit umjetničkog uopće: »... sinteza čulnih iskustava i ideje, sinteza koja nastaje u procesu simbolizacije i koja je općenito karakteristična za pjesničko stvaranje...«⁴⁰ nazočna je u našim srednjovjekovnim djelima kao svijest o stvaralačkom činu, kao svijest o estetskomu.

G. VRIJEME I PROSTOR

Vrijeme i prostor u našoj pripovjednoj prozi srednjovjekovni pripovjedač oblikuje dvojako: ili su vrijeme i prostor detaljno određeni u svojim kronološkim i geografskim odrednicama (povijesna proza, *Dundulovo viđenje*, *Legenda o svetom Aleksiju*, *Rumanac trojski*, *Aleksandrida* itd.) ili je vrijeme, a i prostor, bilo koje vrijeme i bilo koji prostor. I jedan i drugi način određivanja vremena i prostora proizlazi iz shvaćanja srednjovjekovlja: ili se te dvije kategorije određuju precizno da bi pripovijedanje djelovalo kao istinito zbivanje, ili su i vrijeme i prostor nevažni jer događaj je važan po onomu što je u njemu vječno, nematerijalno, onozemaljsko. Međutim, postoji još jedno vrijeme i još jedan prostor — a to je vrijeme i prostor pripovijedanja. Vremensko načelo povezivanja pripovjednog gradiva, a isto tako i mjesno načelo, za sred-

⁴⁰ Z. Lešić, *Jezik i književno djelo*, Sarajevo 1971, str. 286.

njovjekovnu je našu prozu mnogo bitnije negoli uzročno-posljedično načelo. I ta karakteristika vezanja po principu vremenskog slijeda proizlazi iz svjetonazora srednjovjekovnog čovjeka. Naime, dok će u Homerovu epu npr. svaka epizoda, svaki motiv, svaki detalj biti objašnjen uzročno-posljedično — na jezičnom planu tu uzročno-posljedičnu povezanost izražava hipotaksa, koja proizlazi iz svojevrsnog racionalizma grčke kulture — motivi u našoj pripovjednoj prozi nisu povezani uzročno-posljedičnom vezom te često izostaje racionalna, logička motivacija postupaka; određeno zbivanje proizlazi iz volje bića koje je iznad čovjeka i čije je djelovanje čovjeku nedostupno (čest je lik anđela naredbodavca u našoj srednjovjekovnoj prozi, ili je to lik samog Boga), pa se prema tome pripovijedanje odvija po načelu vremenske povezanosti pojedinih motiva. Na jezično-stilskom planu ovo se načelo fabuliranja odražava čestom parataksom, pri čemu je polisindetsko vezivanje neobično često; možemo reći da je gotovo najčešća jezično-stilska osobina naše fabularne proze. Tako se u srednjovjekovnoj našoj prozi motivi nižu jedan za drugim, jedan agens ometen je kontraagensom, jedna je prepreka svladana, druga odmah iskrsava, a pripovijedanje pri tome teče pravolinijski, jednostavnom kronološkom postupnošću. Vrlo su rijetki slučajevi dvostrukog pripovjedačkog tijeka ili ispreplitanje vremenskih planova.

U oblikovanju vremena pripovijedanja naš se srednjovjekovni pripovjedač funkcionalno koristi glagolskim aspektom, utemeljujući već u samom početku naše pisane riječi ovu osobinu našeg jezika kao neobično funkcionalno stilsko sredstvo.⁴¹ Navodim samo nekoliko primjera u kojima se vidi funkcionalna uporaba glagolskih vremena i funkcionalno korištenje glagolskog aspekta za dinamičnost i živost naracije:

»Tagda že gospoda hrvatska i bani hrvatski dvigoše vojsku ... I tu boriše se. . . Tagda že poběždena bisi čest krstjanska, tagda že uhitiše bana hrvatskoga ošće živuća, tagda že ubiše kneza Ivana Frankapana, tagda otpeljaše kneza Mikulu Frankapana, tagda že ubiše bana jajačkoga. Tagda že padoše krēpci vitezi . . . Ošće že i pišci izabrani boritelji tu umriše . . . Takmo že knez Brnardin Frankapan izide ot srēdi boja . . . I tagda načeše cviliti rodivšije i vdovi mnoge i proči ini. I bisi skrb velija . . .«
(ZPM)

Naš srednjovjekovni pripovjedač funkcionalno upotrebljava opoziciju imperfekt — aorist ne samo za nijansirano oblikovanje zbivanja u prošlosti, nego i za stvaranje omiljene retoričke figure

⁴¹ Isp. o tome: E. Hercigonja, *O nekim značenjima osnovnih preteritalnih vremena u jeziku Zografskog kodeksa*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 4, Zagreb 1961, str. 87—124; E. Hercigonja, *Iz radova na istraživanju sintakse i stila nekih glagolskih neliturgijskih kodeksa XV stoljeća*, str. 134—136.

srednjovjekovlja — homoioteleutona — koji ima funkciju oblikovanja posebnog, specifičnog proznog ritma:

»Ljudije iš grada toga kruha ne jidihu ni vode pjahu, ner jadihu plt človecasku i njih krv pjahu. I to činjahu vsakomu ki prihojahu v grad ta. I jemahu je i oči im zničaju i pasihu je po travi. I napasši je, vsajahu ih v tamnicu i dajahu im travu jisti. I Matiju prišadši v grad ta, jaše ga grajane ti i zneše jemu oči i napasše ga, posadiše ga v tamnicu i daše jemu travu jisti. Prijam že ot čemera njih, ispi i ne naškodi jemu, ni um izmeni se, da prebi Boga mole i glagolje: 'Gospodi Isuse Hrste, kako vse ostavihom i v sled tebe idom, tebe razumihom kako ti jesi pomoćnik nadjećim se na te. Priđi i vij, kako stvorise rabu tvojemu, kako pripodobiše me skotom.' ... A biše korito učinjeno i v njem paljak kadi zakaljahu ljudi i krv paljahu i pjahu. I položiše te mrtvace nad korito.« (DAMLJ)

2) REFLEKSIVNA (MORALNODIDAKTIČNA, RETORIČKA, PROPOVJEDNA I POUČNA) PROZA

U drugu veliku skupinu naših srednjovjekovnih tekstova možemo ubrojiti refleksivnu moralno-didaktičnu, retoričku, poučnu i pripovjednu prozu, premda su svi ti termini neadekvatni jer ne zahvaćaju samu strukturu književnog djela, već prvenstveno određuju namjenu i cilj djela; osim toga moralno-didaktična namjena uočljiva je u sveukupnoj srednjovjekovnoj književnosti. No, bitna razlika između moralno-didaktične, retoričke, poučne i propovjedne proze s jedne te pripovjedne proze s druge strane sastoji se u tome, što prva nema sve one elemente, sve one komponente koje osvjetljaju bit prozne epske strukture: u tim djelima ponajčešće nedostaje zbivanje, nedostaje fabula, a često i poneki drugi konstitutivni element pripovjedne proze. Refleksivna se proza strukturira u drugačije književne oblike negoli pripovjedna proza: najčešće susrećemo slijedeće njezine oblike i postupke: pouka, sentencija, molba, prijekor, upozorenje, zapovijed, direktno obraćanje, pitanje i odgovor, aforizam, kontrast, diskusija, razgovor, lirski izričaj, refleksija, apel. Razumljivo je da su onda i stilski postupci koji se u takvim proznim djelima rabe drugačiji, te su drugačije i raspoređeni nego oni što ih zatičemo u pripovjednoj prozi naše srednjovjekovne književnosti. Svakako je najznačajnija osobina ovih proznih vrsta to što u njima nema fabule, nema sižea, nema »priče«, već je osnovni element prozne strukture stanovita ideja, misao, problem — dakle svijet što ga ta djela dočaravaju strukturiran je prvenstveno na racionalnom i logičnom načelu. Razumljivo je stoga da se takvo djelo strukturira ili u obliku propovijedi ili dijaloga, razgovora, pitanja i odgovora, ili u obliku sentencioznih, aforističkih refleksija, ili u obliku rasprava, traktata. Priča, zbivanje, događanje — ako i postoji u tim djelima, budući da ima funkciju

ilustracije određene ideje, pojma — nije dominantan element književne strukture. Lik u tim djelima također ne postoji kao nosilac zbivanja, već je to ili formalni element književne strukture (učenic, učitelj) ili sveznajući pripovjedač koji s aspekta sveznanja izlaže građu. Međutim, književni postupci i stilska sredstva što ih u djelima refleksivne proze našeg srednjovjekovlja nalazimo često imaju funkciju adekvatnu funkciji književnih postupaka i stilskih sredstava što oblikuju djela naše pripovjedne proze, pokazujući jedinstveni svjetonazor, jedinstvenu sliku svijeta srednjovjekovnog čovjeka. I u djelima ove vrste možemo uočiti osobitosti koje hrvatsku književnost srednjega vijeka dijele od ostalih slavenskih književnosti toga razdoblja: tako npr. u našoj srednjovjekovnoj retoričkoj prozi ne nalazimo »pamegirika u čast nosilaca svjetovne vlasti . . . , dok su znatno češći tekstovi . . . poučnog govornništva . . .«⁴² Dakle, tekstovi i ove vrsti govore o jedinstvenosti i vlastitosti književnog stvaralaštva našeg srednjovjekovlja.

PRIPOVJEDNI OBLICI

1. Refleksija, komentar. Jedan od najčešćih oblika izlaganja građe u našoj refleksivnoj prozi jest refleksija, komentar:

»Najprvo dobro jest prebivati v tim zemljah kad su dobri zakoni. A niti prave kako blago jest prva dobrotu. Pravi Virgiliuš: Ot zemlje tre iz vode ishodi blago. Niti prave: Krotost tēlesna jest prva dobrotu. Kat najveće mudrost hvalit, dobre zakoni převznaša. Ako hoćemo mudrost i dobre zakoni, ot hudih se děl uklonimo.« (KKM)

U obliku refleksija izlažu se različite sentencije i aforizmi, kojih je u ovim djelima neobično mnogo:

»Bolje je človēku umrēti nego biti v pogovoru Hudoba jest svoju sramotu imejući tre ljudsku otkrivati. Hudoba jest ki človēk ima nauk tre drugoga ne nauči.« (KKM)

»Ki ljubi istinu, istina budet ljubiti njega va vsakoj tvari.« (CK)

»Zač pisano je: Ki laže dušu ubija. Bolje je ljubiti razbojnika nere lažca.« (CK)

2. Apel. Iz primarne namjene poučne refleksivne proze hrvatske srednjovjekovne književnosti proizlazi još jedan oblik izlaganja što ga često nalazimo u ovim tekstovima — a to je apel:

»Kada si v koj časti, budi smēren v njej da budeš dobrim imenom prozvan Ako ti se prigodi velika meštrija, ne gizdaj

⁴² E. Hercigonja, *Hrvatska književnost srednjega vijeka (do kraja 14. stoljeća)*, str. 30.

še, imej počtenje pri sebi.... Uči se dobro, vsagda na to prideš česa se nisi učil.« (KKM)

»I ti, človeče, ako imaš oděju vethoga človeka, to jest greh smrtni ili manjši, ili oči razuma tvojega slepi jesta, vzišći istočnika božija svēta, to jest čiste ispovēdi tr činī dobra dēla i ljubi pravinu ka jest najveće Bogu draga i svleci s sebe vethu rizū djavljū, to jest ostavi se činīti krivine i obleci se v novuju, to jest ljubi pravdu da se isplni v tebe slovo pro-ročaskoje: I obnovit se jako orla junost tvoja i pročaia.« (F)

Ovaj zadnji navedeni primjer pokazuje kako je u apelu čest postupak simbolizacije i alegorizacije što se temelje na srednjovjekovnim metaforama — simbolima. Osim toga, ovaj apel svojim stilskim simetrijama i paralelizmima oblikovan je kao ritmička proza; ovako gusto raobljenim stilskim sredstvima i postupcima srednjovjekovni je pripovjedač djelovao ekspresivno na čitatelja/ /slušatelja, privlačio njegovu pozornost i djelovao na nj moralno odnosno didaktički.

3. Pitanje i odgovor. *Lucidar i Besjede triju svetitelja* u cijelosti su izgrađeni u obliku pitanja i odgovora, dokazujući da je u ovim djelima poučna funkcija dominantna:

»Od koliko časti bē Adam stvoren? Od 7. Najprvo bē plt od zemlje stvorena, kosti od kamika, vlasi od trave, oči od sunca, misal od oblaka; a nada vse je duša od Duha sveta stvorena i jest va udi človečje vpućena iz ust gospodina Boga.« (BTS)

»Učenik uprosi: Se nam ljudi i pismo pravi da su vsi ot Adama pošli i kako jest da su se ti ljudi promenili? Učitelj reče: ... ka zovet se Indija. Takoje v toj zemlji jest jedno zvere, kemu jest ime gila, to jest spred kako lav, a nazada kako velblud i jima 2 roga, vsaki 2 lakta dlg, a kada se s kim svadi, tada položi 1 rog na hrpte, a drugim se brani i seče; i kada jemu ta rog trudan bude, tada ga položi na hrbat, a drugim se brani. I to zvere ne boji se ničesože razve črnoti, ježe jest črno, a moćno jest tako va vode kako na zemlji.« (L)

Navedeni primjeri pokazuju da se naš srednjovjekovni pripovjedač — unutar izlaganja u obliku pitanja i odgovora — koristi raznim stilskim sredstvima i književnim postupcima, od kojih su svakako najznačajniji metaforično-simbolični opisi koji na suvremena mu čitatelja djeluju neobično poetično.

Navedeni primjeri samo djelomice pokazuju i govore o osobinama i estetskoj vrijednosti djela naše refleksivne proze. No i to je dovoljno da se uoči, kako i djela ovakve vrste možemo ubrojiti u hrvatsku srednjovjekovnu prozu u užem smislu; možemo to utoliko više što »tamo gdje se još ne osjećaju osnovne razlike kao što su: određeno za praktičnu svrhu ili bez svrhe, didaktično ili

fiktivno, imitacija ili originalnost, tradicionalnost ili individualnost, koje od vremena emancipacije lijepih umjetnosti određuju naše razumijevanje književnosti — o njima se tamo i ne razmišlja — nema nikakva smisla služiti se trojnom diobom književnosti koja je nikla iz spomenute emancipacije te sve što se u to ne može uklopiti, a što čini veći dio srednjovjekovne književnosti, računati u problematičnu četvrtu 'vrstu književnosti', u didaktiku.«⁴³

III. Zaključak

Djela hrvatske srednjovjekovne proze dočaravaju svijet srednjovjekovlja, i to na umjetnički način. Raščlamba tih djela, naime, pokazuje i dokazuje:

- a) u djelima hrvatske srednjovjekovne proze realizirana su jezično-stilska sredstva (stilska ponavljanja, stilska nabranja, polisindet, asindet, pridjev-simbol, hiperbola, antiteza, metafora, simbol) koja svjedoče da je njihova estetska funkcija dominantna;
- b) u djelima hrvatske srednjovjekovne proze realizirani su različiti oblici pripovijedanja — od izvješćivanja, dijaloga, opisa do komentara, apela, rasprave; dok su u pripovjednoj prozi dominantni pripovjedni oblici izvješćivanje, dijalog i opis, u refleksivnoj su prozi dominantni oblici komentar, apel, pitanje i odgovor;
- c) najčešći su književni postupci u djelima naše srednjovjekovne proze alegorizacija i simbolizacija; ta dva postupka svjedoče o razvijenosti umjetničkog mišljenja u našem srednjovjekovlju;
- d) pripovjedna proza našeg srednjovjekovlja strukturirana je na temelju tri bitna elementa koja čine svijet proznog djela, a to su zbivanje, lik i prostor; svaki od ta tri elementa oblikovan je u djelima naše pripovjedne proze određenim stilskim sredstvima i književnim postupcima;
- e) zbivanje kao bitni element prozne strukture hrvatske srednjovjekovne pripovjedne proze oblikovalo se u različitim oblicima kompozicije, različitim pripovjednim oblicima i stilskim sredstvima;
- f) u našoj pripovjednoj prozi srednjega vijeka prezentirano je nekoliko načina izgradnje književnog lika, odnosno tipa;
- g) tekstovi naše pripovjedne proze strukturiraju vrijeme i prostor — u skladu s ostalim elementima prozne strukture — također određenim književnim postupcima i stilskim sredstvima;

⁴³ H. R. Jauss, *Teorija rodova i književnost srednjega vijeka*, prev. Z. Škreb, »Umjetnost riječi« XIV, br. 3, Zagreb 1970, str. 328.

- h) u našim srednjovjekovnim proznim djelima nalazimo osnovne oblike strukturiranja kompozicije i razvijanja fabule; a oblikujući književnim postupcima početke i završetke pripovijedaka, naša srednjovjekovna proza svjedoči o jedinstvenosti i harmoničnosti svijeta — svijeta srednjovjekovlja — što ga u sebi zatvara;
- i) naša srednjovjekovna proza — motivsko-tematskim i jezično-stilskim osobinama povezana je s narodnom usmenom književnošću;
- j) naša srednjovjekovna proza, zatvorena sama u sebe, istodobno živi i traje i u mlađim razdobljima književnog stvaralaštva, te predstavlja obzor tradicije nadolazećim književnim razdobljima;
- k) predstavlja ona određeni cjeloviti korpus, u kojemu svako djelo pronalazi svoje mjesto, u kojemu se svako djelo uklapa u cjelinu, a nju naknadno možemo osmišliti kao jedinstvenu, osobitu i posebnu u odnosu na druge slavenske književnosti toga vremena kao i na ostale europske književnosti uopće;
- l) može se ona odrediti kao književno-estetska po nekim navedenim osobinama, pa je prema tome značajna ne samo kao početak, već i kao sustav što strukturira svijet našega srednjovjekovnog čovjeka bolje, adekvatnije, mnogostranije nego što to čini bilo koji drugi tekst iz tog razdoblja; svjedočeći tako o osnovnom iskustvu književnosti, ona svjedoči o našem iskustvu.

Tumač kratica i izvori tekstova

1. AAS = *Apokrif o Avramovoj smrti; Oxfordski zbornik Can. lit. 414 iz 15. st.; izdao V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 168—173.*
2. AIAKP = *Apokrif kako bi prineseno lice Isukrstovo v Rim i kako pogibe Ana i Kajapa i Pilat; Žgombičev zbornik iz 16. st.; izdao V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 154—158.*
3. AKD = *Apokrif o krsnom drvetu; Oxfordski zbornik Can. lit. 414; izdao V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 159—160.*
4. ANE = *Apokrifno Nikodemovo evanđelje; glagoljski fragment iz 15. st. (Arhiv JAZU 32 c), izdao V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 146—148.*
5. APJ = *Apokrif o prekrasnom Josipu; Oxfordski zbornik Can. lit. 414; izdao J. Bratulić, Apokrif o prekrasnom Josipu u hrvatskoj književnosti, Radovi Staroslavenskog instituta 7, str. 78—106.*

6. ASBM = *Apokrif o smrti Bogorodice Marije; Vinodolski zbornik iz prve pol. 15. st.; izdao R. Strohal, Stare hrvatske apokrifne priče i legende, str. 36—39; V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 149—153.*
7. BIJ = *Barlaam i Jozafat; latinička zbirka legendi iz 17. st.; izdao J. Karásek, Dubrovačke legende, str. 38—129.*
8. BTS = *Besjede triju svetitelja; Žgombičev zbornik iz 16. st., izdao V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 337—341.*
9. CK = *Cvijet kreposti; Tkonski zbornik iz prve četvrtine 16. st.; izdao V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 354—358.*
10. ČBM 1,
2, 3... = *Čudesa Bogorodice Marije; Ivančićev zbornik iz 14/15 st.; izdala I. Petrović, Bogorodičina čudesa u Ivančićevu zborniku, hrvatskoglagoljskom spomeniku 14/15. st., Radovi Staroslavenskog instituta 7, str. 146—161.*
11. ČBMS = *Čudesa Bogorodice Marije, u senjskom glagoljskom izdanju Mirakuli slavne djeve Marije; 1507. ili 1508; izdao ponovno R. Strohal, Mirakuli ili čudesa, Zagreb 1917, str. 8—71; V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 235—241.*
12. ČPĐŽ = *Čovjek prodao đavlu svoju ženu; Petrisov zbornik (1468); izdao V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 231—234.*
13. ČSJ = *Čudo svetog Jeronima sa Silvanom; odlomak iz poslanice Pseudo-Cirila biskupu Augustinu; Ivančićev zbornik iz 14/15. st.; izdao V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 286—289.*
14. ČSN = *Čudesa svetog Nikole; Oxfordski zbornik Can. lit. 414, 15. st.; izdao V. Štefanić, Hrvatska književnost srednjega vijeka, str. 262—265.*
15. ČSP = *Čistilište svetog Patricija; Oxfordski zbornik Can. lit. 414, 15. st.; izdao S. Ivšić, 'Čistilište sv. Patricija' u hrvatskom glagoljskom tekstu 15. stoljeća, Starine JAZU 41, str. 113—118.*
16. DAMLJ = *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera; Berčićeva zbirka br. 5 iz 15. st.; izdala B. Grabar, Apokrifna djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj lite-*

- raturi, Radovi Staroslavenskog instituta 6, str. 191—200.
17. DAPA = *Djela apostola Petra i Andrije*; Žgombićev zbornik iz 16. st.; izdala B. Grabar, *Apokrifna djela apostolska u hrvatskoglagojskoj literaturi*, Radovi Staroslavenskog instituta 6, str. 200—206.
18. DPT = *Djela Pavla i Tekle*; glagoljski fragment iz 13. st.; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 129—132; B. Grabar, *Apokrifna djela apostolska u hrvatskoglagojskoj literaturi*, Radovi Staroslavenskog instituta 7, str. 24—29.
19. DV = *Dundulovo viđenje*; Petrisov zbornik (1468); izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 200—219.
20. F = *Fiziolog*; Petrisov zbornik (1468) i *Vinodolski zbornik* iz prve pol. 15. st.; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 342—344.
21. KKM = *Knjige Kata Mudroga*; Petrisov zbornik (1468); izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 333—336.
22. KŽRAC = Š. Kožičić: *Knjižice od žitija rimskih arhijereov i cesarov*; Rijeka 1531; prema izdanju: V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 85—88.
23. L = *Lucidar*; Žgombićev zbornik iz prve pol. 16. st.; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 345—353.
24. LIZ = *Legenda o Ivanu Zlatoustom*; Žgombićev zbornik iz 16. st.; izdao S. Ivšić, *Iz hrvatske glagoljske književnosti*; *Legenda o Ivanu Zlatoustom*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 11, str. 73—82.
25. LOE = *Legenda o Evstatiju*; Pazinski fragmenti iz poč. 14. st.; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 252—255.
26. LSA = *Legenda o svetom Aleksu (Aleksiju)*; Berčićeva zbirka br. 5; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 256—261.
27. LSM = *Legenda o svetom Mavru*; Berčićeva zbirka br. 5; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 266—270.
28. LSV = *Legenda o svetom Večeslavu*; *Ljubljanski brevijar 161* s kraja 14. st.; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 247—251.

29. LJPD = *Ljetopis popa Dukljanina*; Kaletićev prijepis iz 1546; prema izdanju V. Štefanića, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 73—81.
30. PA = *Pavlova apokalipsa*; *Oxfordski zbornik* Can. lit. 414 iz 15. st.; izdao E. Hercigonja, *Glagoljska verzija pune redakcije Pavlove apokalipse iz Oxfordskog kodeksa Ms. Can. lit. 414*, *Radovi Staroslavenskog instituta* 6, str. 222—242.
31. PJE = *Pseudo-Jakovljevo Evanđelje*; glagoljski brevijar Metropolitane MR 161 iz god. 1442; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 142—144.
32. PPA = *Priča o premudrom Akiru*; *Petrisov zbornik* (1468); izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 304—311.
33. RAV = *Roman o Aleksandru Velikom*; *Roudnički rukopis* iz prve pol. 16. st.; izdao V. Jagić, *Život Aleksandra Velikog*, *Starine JAZU* 3, str. 203—331.
34. RMPS = *Razgovor meštra Polikarpa sa smrću*; *Petrisov zbornik* (1468); izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 226—229.
35. RT = *Rumanac trojski*; *Vinodolski zbornik* iz prve pol. 15. st.; *Petrisov zbornik* (1468); izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 312—313.
36. TSJ = *Tranzit svetog Jerolima*; Senj 1508; prema izdanju V. Štefanića, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 283—285.
37. VV = *Videnje Varuhovo*; *Petrisov zbornik* (1468); izdao E. Hercigonja, 'Vidjenje Varuhovo' u *Petrisovu zborniku iz 1468. godine*, *Zbornik za filologiju i lingvistikku* 7, str. 64—69.
38. VSB = *Videnje svetoga Brnarda*; *Oxfordski zbornik* Can. lit. 414 iz 15. st.; izdao S. Ivšić, *Visio Philiberti u 'Libru od mnozijek razloga'*, *Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti*, str. 213—220.
39. ZPM = *Zapis popa Martinca*; *Novljanski II. brevijar*; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 82—84.
40. ŽAE = *Život Adama i Eve*; *Žgombićev zbornik*; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 161—167.

41. ŽKC = *Žitije Konstantina-Cirila; Ljubljanski brevijar 161 a/2* iz god. 1396; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 243—246.
42. ŽMM = *Život Marije Magdalene; Ivančićev zbornik iz 14/15. stoljeća*; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 271—274.
43. ŽSK = *Život svete Katarine*; latinički rukopis s kraja 15. stoljeća; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 274—277.
44. ŽSO = *Žića svetih otaca*; latinički rukopis s kraja 14. st.; izdao V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 291—294.

Napomena: Tekstove — bez obzira na izvor — citiram prema kriterijima što ih je postavio V. Štefanić u antologiji *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Iako time nisu zadovoljeni svi kriteriji kritičkog izdanja teksta, smatram da su Štefanićevi kriteriji za ovu svrhu dostatni.